

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ**

Басқару институты

Қолжазба құқығында

Әбдеш Керімжан Бақтиярбекұлы

**«Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді
мемлекеттік қолдау құралдарын дамыту»**

«7M041 Бизнес және басқару» оқыту бағыты бойынша
«7M04122 – Өңірлік даму» білім беру бағдарламасы

«7M04122 – Өңірлік даму» білім беру бағдарламасы Бизнес және басқару магистрі
дәрежесін алу үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші _____ экономика ғылымдарының
кандидаты Қылбаев Е.С.

Жоба қорғауға жіберілді: « ____ » _____ 2023 ж.

Басқару институтының _____ саяси ғылымдарының докторы
директоры Гаипов З.С.

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	7
ҚОРЫТЫНДЫ.....	43
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	45

Нормативтік сілтемелер

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 732 қаулысы.)

Қазақстан Республикасының азық – түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022-2024 жылдарға арналған жоспарын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 178 қаулысы)

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы, (Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі N 66 Заңы.)

Инвестициялық салымдар кезінде агроөнеркәсіптік кешен субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидаларын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2018 жылғы 23 шілдедегі № 317 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 29 тамызда № 17320 болып тіркелді.)

Агроөнеркәсіптік кешен субъектілеріне кредит беру, сондай-ақ ауыл шаруашылығы жануарларын, техникасы мен технологиялық жабдығын сатып алуға лизинг кезінде сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау қағидаларын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2018 жылғы 26 қазандағы № 436 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 15 қарашада № 17741 болып тіркелді.)

Қолжетімді кредит беру міндетін шешу үшін ұзақ мерзімді теңгелік өтімділікті қамтамасыз етудің кейбір мәселелері туралы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 11 желтоқсандағы № 820 қаулысы.)

Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына бағаларды тұрақтандыру тетіктерін іске асыру қағидаларын бекіту туралы

Сақтандыру сыйлықақыларын субсидиялау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 19 мамырдағы № 172 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 20 мамырда № 20673 болып тіркелді.

Белгілеулер мен қысқартулар

АӨК	– Агроөнеркәсіптік кешен
АШТӨ	– Ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші
ҚР АШМ	– ҚР Ауыл шаруашылығы министірлігі
ҚР ҚМ	– ҚР Қаржы министірлігі
АШБ	– Ауыл шаруашылығы басқармасы
ҚР	– Қазақстан Республикасы
Ұлттық жоба	– Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы
ДСҰ	– Дүние жүзілік сауда ұйымы
ЕЭК	– Еуразиялық экономикалық кеңістік
РФ	– Ресей Федерациясы
ХҚКО	– Халыққа қызмет көрсету орталықтары
ЭЫДҰ	– Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы

Кіріспе

Әлемдік нормативтер мен жаһандық стандартталу заманының қалыптасу барысында 1996 "Дүниежүзілік азық-түлік қауіпсіздігі туралы Рим декларациясы" қабылданды. Декларацияның негізгі мақсаты кез-келген мемлекеттің әр азаматы, тиісті тамақтану құқығы мен аштықтан құтылу құқығына сәйкес денсаулыққа қауіпсіз және толыққанды тағамға қол жеткізуге құқылы екенін айқындау. Мемлекеттер өз азаматтарының қажетті көлемдегі азық түлікке қол жеткізуге және азық түлік тапшылығын болдырмауға барынша жағдай жасауға тырысып келеді.

Мемлекеттің азық түлікпен қамтамасыз етілуі, ол бірінші кезекте мемлекеттің ауыл шаруашылығының дамуымен пропорционалы жүргізілетіні анық. Азық-түлік саясаты тиісінше өндірісті, сыртқы сауданы, сақтау мен өңдеуді ғана емес, сонымен қатар негізгі азық-түлікті әділ бөлуді, сондай-ақ ауылдық жерлерді әлеуметтік дамытуды дамыту міндеттерін жүйелі және тиімді шешуге арналған шаралар кешені ретінде қарастырылады.

Тақырыптың өзектілігі. ҚР әлемдік агроөнеркәсіп өндірісінің көшбасшыларының қатарына одан әрі енуі мақсатында басым бағыттар қатарында ауыл шаруашылығын жаңғырту болып бекітілді. Елдегі азық түліктің қаржылай және физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында, елде стратегиялық бағдарламалар жүзеге асып келеді. 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарына сәйкес агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау тәсілдері өнімділікті арттыру, терең өңдеу және озық аграрлық технологияларды енгізу мақсатында қайта бағдарлануы тиіс.

Азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралардың жетістіктерін де бағалау қажет. Қазақстан қазіргі таңда әлемдік азық түлік қауіпсіздігі рейтингісінде 32 орында тұр. Алайда, азық түлік тапшылығы болмаса да, негізгі азық-түлік себетіндегі өнімдердің жетіспеушілігі байқалады.

Экономиканың ең басым секторларының бірі бола отырып, аграрлық сала өткізу нарықтарын ұлғайту үшін де, жалпы өндірісті ұлғайту үшін де жоғары даму әлеуетіне ие.

ҚР агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың негізгі тежеуші факторларының бірі маусымдылыққа және табиғи-климаттық факторларға тәуелділікке байланысты өндірістің жоғары тәуекелділігі болып табылады. Осыған байланысты, АӨК-де инвестициялық жобаларды іске асыру өтелудің ұзақ мерзімдерімен және салынған инвестициялардың жоғары капитал сыйымдылығымен сипатталады.

Ауыл шаруашылық саласын тікелей қолдаудан бөлек, кешенді түрде саланы дамыту бойынша іс-шаралар жүргізілді. Агротехника, агроцифрландыру, аграрлық инновация, агротехника, агроқаржы салалары бойынша жан-жақты қолдау құралдары өз функционаларын атқарып отыр. АӨК саланың инвестициялақ тартымдылығы алдыңғы кезекте.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында COVID-19 пандемиясы мен мұнай бағасының төмендеуінен туындаған өзгерген сыртқы жағдайлар мен бюджеттік шектеулер Агроөнеркәсіптік және мемлекеттік ресурстарды неғұрлым ұтымды бөлуді реформалау үшін қажеттілік тудыратыны

көзделген. Бұл реформаның негізі аграрлық бюджет саясатын саланың ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге қайта бағдарлау болуы тиіс дегенді білдіреді. Экономиканың ең басым секторларының бірі бола отырып, аграрлық сала өткізу нарықтарын ұлғайту үшін де, жалпы өндірісті ұлғайту үшін де жоғары даму әлеуетіне ие.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың негізгі тежеуші факторларының бірі маусымдылыққа және табиғи-климаттық факторларға тәуелділікке байланысты өндірістің жоғары тәуекелділігі болып табылады. Осыған байланысты, АӨК-де инвестициялық жобаларды іске асыру өтелудің ұзақ мерзімдерімен және салынған инвестициялардың жоғары капитал сыйымдылығымен сипатталады.

Магистрлік жобаның мақсаты – Қазақстандағы азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатындағы, мемлекеттік қолдау құралдарды жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар дайындау.

Магистрлік жобаның міндеттері:

- 1) Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша НҚА-ді талдау.
- 2) Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында АӨК-ді қолдау шараларының халықаралық тәжірибесін зерттеу.
- 3) Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында АӨК-ді қолдаудың тиімділігін талдау.
- 3) Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған көрсеткіштерді орындау бөлігінде АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жобаны талдау.
- 4) Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау құралдарын дамыту бойынша тәжірибелік ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу объектісі - Қазақстанның агроөнеркәсіптік саласы.

Зерттеу пәні - Қазақстандағы азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік қолдау көрсету құралдарының механизмі.

Гипотеза. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету АӨК-ні мемлекеттік қолдаудың қолданылатын шараларының тиімділігіне айтарлықтай тәуелді.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы. Магистрлік жоба аясындағы ұсыныстар Қазақстанның АӨК-нің дамытуға үлес қосады. Жобаның нәтижелері ауыл шаруашылығы саласындағы әдістемелік құрал ретінде, ЖАО және даму институттарының жұмысында, ШОБ-ты мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру кезінде ЖАО-да пайдаланылуы мүмкін.

Негізгі бөлім

Ұлттық аграрлық азық-түлік саясаты аграрлық салаға қызмет көрсету бойынша аграрлық азық-түлік нарығы, АӨК-тің негізгі саласы ретінде ауыл шаруашылығы, азық-түлік және қайта өңдеу өнеркәсібі және қатысушы салалардың инфрақұрылымы жағдайында ел экономикасының аграрлық саласын экономикалық және әлеуметтік дамыту шаралары мен тетіктері жүйесінің ғылыми негізделген, Үйлестірілген, ұзақ мерзімді мемлекеттік стратегиясын әзірлеуді көздейді. Бұл экономиканың агроазық-түлік секторының тиімді жұмыс істеуі мен дамуы үшін жағдай жасау мақсатында мемлекеттің бастамасы бойынша елде жүргізілетін ғылыми негізделген тактикалық және ұзақ мерзімді стратегиялық шаралар жүйесі. Кез-келген басқа экономикалық саясат сияқты, қазіргі заманғы агроазық-түлік саясаты осы саланы басқару теориясының негізгі принциптеріне, басқару жүйесінің төрт классикалық функциясын қолдануға негізделуі керек: жоспарлау, ұйымдастыру, ынталандыру және Орындалуды бақылау.

Заңға тәуелді нормативтік-құқықтық актілермен, мемлекеттік бағдарламалық құжаттармен қатар, қазіргі кезеңде АӨК-ді мемлекеттік қолдау мәселелері көптеген авторлардың еңбектерінде кең таралған. Сонымен қатар, АӨК субъектілерін нысаналы түрде тар бағытталған инвестициялық субсидиялау аз зерттелгенін атап өткен жөн. Мәселен, отандық ғылыми әдебиеттерде бұл мәселе іс жүзінде зерттелмеген, себебі инвестициялық субсидиялау бағдарламасы Қазақстанда салыстырмалы түрде жақында, 2014 жылы енгізілді. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімділігі қазақстандық және әлемдік ғылыми қоғамдастықта көптеген зерттеулердің өзекті тақырыбы болып қала береді.

Отандық заңнамаға сәйкес субсидиялау деп субсидияларды нақты алушыларды бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылатын өтеусіз және қайтарымсыз негізде қаржыландыру түсініледі [5]. Бұл ретте субсидиялаудың тиімділігі ұғымы заңдарда немесе кодекстерде бекітілмеген.

А. Цветковтың айтуынша, тиімділік нәтиженің оны алу шығындарына қатынасымен өлшенеді. Бұл ретте автор тиімділіктің экономикалық, экологиялық, технологиялық және әлеуметтік түрлерімен бөліседі. Осылайша, тиімділіктің келесі көрсеткіштері қолданылады: Еңбек өнімділігі, өнімнің рентабельділігі, өндірістің рентабельділігі, негізгі қорлардың қор өнімділігі, өндіріс тиімділігі (operations performance), ұйымның тиімділігі (effectiveness) [6].

3. Гаврилова сонымен қатар тиімділік деп мақсатқа жету үшін пайдаланылған ресурстар мен алынған нәтижелер арасындағы байланысты түсіну керек деп санайды. Мәселен, Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін есептеу үшін, мысалы, салынған бюджеттік шығыстардың АӨК алынған өнімінің жалпы құнының өсуіне арақатынасын, сондай-ақ сатылған дайын өнімнің пайдасын ұлғайтуды негізге алу ұсынылады [7].

ҚР заңнамасында тұтастай алғанда тиімділік туралы нақты және толық түсінік жоқ. Сонымен қатар, орталық мемлекеттік органдардың тиімділігі ұғымы бар, оны бағалау мақсаттарға қол жеткізудің тиімділігін бағалау әдістемесіне сәйкес мынадай критерийлер бойынша жүзеге асырылады: Стратегиялық

жоспардың мақсаттарына қол жеткізу; стратегиялық жоспардың мақсатына қол жеткізуде бюджеттік бағдарламаларды орындаудың тиімділігі; Стратегиялық жоспар мақсатының бюджеттік бағдарламалармен өзара байланысы [8]. Сонымен қатар, мемлекеттік бағдарламада "Бюджеттік бағдарламаны орындау – қойылған мақсаттарға ең аз шығындармен қол жеткізу, нәтижелерді шығындармен өлшеумен (қатынаспен) айқындалатын" тиімділік ұғымы бекітілген. Бұл ретте, мемлекеттік саясаттың тиімділігі дүниежүзілік экономикалық форумның жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексындағы "Аграрлық саясаттың ауыртпалығы" көрсеткіші бойынша Қазақстанның ұстанымымен айқындалатыны атап өтілді [9].

В.Ненашева мен А. Осипова айтуынша, инвестициялық шығындарды өтеу дағдарысқа қарсы шара ретінде енгізілді және негізінен жобалардың төмен немесе теріс рентабельділігі бар жобаларды іске асыру үшін дамудан артта қалған АӨК кіші салаларына таралады.

Авторлардың пікірінше, инвестициялық субсидия бюджет қаражатын бөлудің рәсімдік сәйкессіздіктеріне байланысты кемшіліктердің салдарынан Тамбов облысының АӨК-нің көрсетілген артта қалған секторларындағы жағдайды толық көлемде түзете алмады. Сонымен қатар, зерттеушілердің пікірінше, инвестициялық жобаларға шамадан тыс және тым егжей-тегжейлі критерийлер әлеуетті үміткерлерді тек бір тармаққа сәйкес келмегендіктен бағдарламаға қатысу мүмкіндігінен айырады.

Сонымен қатар, В. Ненашева мен А. Осипова экономикалық тиімділікке талдау жасай отырып, селекциялық орталық құру жобасының мысалында жобаның рентабельділігі 89% - дан 135% - ға дейін өсті деген қорытындыға келді. Бұл ретте, өтелу мерзімі үштен біріне қысқарды.

Жалпы, 2015 жылдың қорытындысы бойынша РФ осы механизм аясында жалпы субсидия сомасы 12,97 млрд. рубльге 138 жоба қолдау тапты [18]. Сонымен қатар, в. Маслова Ресейдің АӨК инвестициялық әлеуетін дамытудағы бірқатар құрылымдық проблемаларды атап өтті. Біріншіден, бұл субсидиялардың шамамен 70% - ы 2 федералды округке, атап айтқанда Ресей Федерациясының 10-12 субъектісіне тиесілі болған кезде субсидияларды аймақтық бөлудегі диспропорциялар. Осылайша, жалпы АӨК дамытуға көзделген бюджет бірнеше өндірушілердің қолында жинақталады.

Нәтижесінде, жеңілдетілген қаржыландыру бойынша жоғарыда аталған үкіметтік бағдарламалар шағын шаруашылықтар үшін қолжетімсіз болып қалады.

Атап айтқанда, Ресейде инвестициялық субсидиялаудың жоғарыда сипатталған мәселелері Қазақстанда бағдарламаны іске асыру кезінде де анықталады. Алайда, Қазақстанда бұл проблема зерттелмеген және ғылыми еңбектер мен зерттеу жұмыстарында аз қамтылған күйінде қалып отыр.

Зерттеу бірнеше кезеңге бөлінеді. Алдымен, қолданыстағы нормативтік құқықтық акт, заңнамалық база мен мемлекеттік бағдарламаларды талдауға, осы бағытта жүзеге асырылып жатқан саясаттың идеологиясын анықтауға мүмкіндік беретін құжаттамалық сипаттама жүзеге асырылды.

Бұдан әрі әдеби дереккөздерді талдау әдістері қолданылды, ол ҚР-да

инвестициялық субсидиялау тақырыбы аз зерттелгенін, сонымен бірге ЕЭК бойынша әріптес елдердің субсидиялауды іске асыру кезінде ұқсас проблемалары мен нюанстары байқалатынын көрсетті.

Зерттеу барысында келесі зерттеу сұрақтары тұжырымдалды:

1. АӨК мемлекеттік қолдаудың азық-түлік қауіпсіздігін жетілдіруге әсері қалай? Қазақстанда АӨК инвестициялық субсидиялау бағдарламасы тиімді ме?

2. АӨК мемлекеттік қолдаудың жетілдіру жолдары қандай?

3. АӨК субсидиялау арқылы азық-түлік қауіпсіздігін жетілдіруге әсері қалай?

Өңірлік бөлімдегі байқау жергілікті жерлерде мемлекеттік қызмет көрсету кезінде туындайтын кемшіліктер мен кемшіліктерді анықтауға көмектесті, тексеру комиссияларының зерттелген есептері жағдайды нақты практикалық мысалдармен сипаттауға көмектесті.

Сонымен қатар, саладағы тікелей сарапшылармен – АШТӨ және ЖАО қызметкерлерімен – көрсетілетін қызметті берушілермен жүргізілген сараптамалық сұхбаттар суретті тұтастай ашуға және жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік берді. Сұхбат анонимділік шарттарын сақтай отырып жүргізілді.

Инвестициялық және субсидиялардың басқа түрлерінің әсер ету күшін бағалау мақсатында тиімділіктің негізгі индикаторлары корреляциялық талдау жүргізілді. Талданатын параметрлер ретінде: 2017-2021 жылдардағы субсидиялау көлемі және өңірлік бөліністегі ЖІӨ-нің тиісті көрсеткіштері айқындалды. Жұмыста ҚР экономикасы қатысушы болып табылатын маңызды интеграциялық процестер де ескерілген. Жүргізілген бенчмаркинг пен өндірістің әлемдік көшбасшы елдерінің халықаралық тәжірибесін талдаудың арқасында ДСҰ шеңберіндегі талаптар мен міндеттемелерді ескере отырып, халықаралық азық-түлік нарықтарындағы үрдістерге шолу жасалды.

Мемлекеттік агроазық-түлік саясатының стратегиялық мақсаты АӨК кәсіпорындары мен ұйымдарының қызметінде салыстырмалы түрде тұрақты тиімді нәтижелерге қол жеткізуге жәрдемдесу болып табылады. Ауыл шаруашылығы өнімі, шикізат және азық-түлік нарықтарын дамыту ел халқын толыққанды азық-түлікпен, ал тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібін қатерсіз ауыл шаруашылығы шикізатымен қамтамасыз ету, ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі проблемасын шешу, ауыл шаруашылығы тауарларының экспортын ұлғайту және тұрақтандыру, АӨК кәсіпорындарының рентабельділігін және ел халқының, әсіресе оның экономикалық жағынан аз қорғалған бөлігінің тамақтану сапасын арттыру.

Ешқашан өзектілігін жоғалтпайтын мәңгілік әлемдік проблемалардың бірі-адамзаттың өмір сүруіне қажетті азық-түлік өндірісімен қамтамасыз ету. К. Маркстің пікірінше, азық-түлік өндірісі өмірдің алғашқы шарты болып табылады. Сонымен қатар, бұл процесс үздіксіз болуы керек, өйткені адамзат тұтынуды тоқтатып қана қоймай, сонымен қатар планетадағы қажеттіліктердің артуы мен халық санының көбеюі бұлтартпас тенденция.

Қазіргі заманғы агроазық-түлік саясатын әзірлеудің негізгі алғышарттары: елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды тұрақтандыру және жақсарту үшін осы проблеманы шешудің басымдығы мен маңыздылығын айқындау; ауылдағы

күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайды еңсеру; экономиканың аграрлық саласын реформалауды жүргізу процесіндегі қателіктерді, сондай-ақ елдің азық-түлік қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді жою; ұлттық агроазық-түлік нарығының және оның жекелеген сегменттер.

Агроазық-түлік саясатының басымдықтарын таңдау оның стратегиясын қалыптастырудағы маңызды элемент болып табылады. Басымдықтарды анықтау таңдау теориясына, жүйелік талдауға және саясатты талдауға негізделген, олардың синтезі белгісіздік жағдайында бастапқы жағдайды қалағанға айналдыру механизмдерін бағалау мен салыстырудың нашар құрылымдалған мәселелерін шешуге көмектеседі. Бұл ретте Агроөнеркәсіптік кешендегі экономикалық жағдайға мемлекеттік ықпал етудің негізгі құралы инвестициялар болып табылады.

Адамзат тарихында азық-түлікпен қамтамасыз ету әлемдегі барлық мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздігінің ең өзекті мәселелерінің бірі болып қала берді. Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) құрылуымен әлемдік қауымдастық азық-түлік тапшылығын еңсеруге ерекше назар аудара бастады. 1996 жылы БҰҰ бастамасымен "Дүниежүзілік азық-түлік қауіпсіздігі туралы Рим декларациясы" қабылданды, ол 1996 жылдың аяғында өткен Дүниежүзілік кездесуде мақұлданды.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамасының жобасына сәйкес оның экономикасы үш сценарий бойынша дами алады: инновациялық, энергетикалық және инерциялық. Онда АӨК және оның жекелеген салаларын дамытудың негізгі параметрлері де белгіленген, олардың даму қарқыны мемлекеттің экономикалық саясатымен айқындалатын болады, ол үшін отандық өнімге ішкі сұранысты ынталандыруға, ауыл халқының өмір сүру деңгейін арттыруға, ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге негізделген әлеуметтік бағдарланған нарық моделін пайдалану қажет. Оны іске асыру үшін елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың озық стратегиясы қажет, өйткені ауыл шаруашылығы өнімін өндіруді ұлғайтудың әлемдік қарқынынан екі еседен астам асып түсу керек. Бұл негізінен шикізат пен отын экспортына және оны өндіру үшін азық-түлік пен ауыл шаруашылығы шикізатының ауқымды импортына негізделген экономиканың қалыптасқан моделінен тезірек ауысуға, елдің ұлттық қауіпсіздігін нығайтуға мүмкіндік береді. Қазақстандағы азық-түлік мәселесін шешу елдегі тұрақтылық пен әл-ауқат атмосферасын құрудың маңызды шарты, оның экономикасының тиімділігінің кепілі болып табылады. Сондай-ақ, бұл проблема әлеуметтік-экономикалық проблеманың ажырамас бөлігі ретінде халықтың өсуімен, экологиялық процестердің шиеленісуімен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн.

Қазақстан ауыл шаруашылығын дамытуға және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көп көңіл бөледі. Ол үшін ел Үкіметі АӨК-ні мемлекеттік қолдаудың түрлі құралдарын әзірлейді және іске асырады.

Осындай құралдардың бірі-мемлекеттік субсидиялар бағдарламалары. Бұл аграрлық кәсіпорындардың өндірістік қызметінің белгілі бір шарттарында төлемдер түрінде мемлекет тарапынан қаржылық көмек. Субсидиялар бағдарламалары өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын қолдауға, ауылдық

жерлерде инфрақұрылымды дамытуға және т. б. бағытталуы мүмкін.

АӨК-ті мемлекеттік қолдаудың тағы бір құралы кредиттік бағдарламалар болып табылады. Олар аграрлық кәсіпорындарға өндірісті дамыту және оның тиімділігін арттыру үшін қаржы ресурстарын алуға көмектеседі.

Бұдан басқа, мемлекет АӨК кластерлерін, Ауыл шаруашылығын дамытудың арнайы аймақтарын және аграрлық секторда өндірісті ұйымдастырудың басқа да нысандарын дамытуды белсенді қолдайды.

Сондай-ақ, ауыл шаруашылығы өндірушілерін ғылыми-зерттеу бағдарламалары мен оқыту маңызды сәттер болып табылады. Мемлекет аграрлық өндірушілерді ғылыми зерттеулер мен оқытуды ынталандырады, осылайша олар өндірістің соңғы технологиялары мен әдістерін қолдана алады, өз кәсіпорындарының өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Осылайша, Қазақстанда АӨК-ті мемлекеттік қолдау кешенді болып табылады және ауыл шаруашылығын дамытуға және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін түрлі құралдарды қамтиды.

АӨК даму стратегиясын негіздеу үшін басқару әсерлерін ескере отырып, сыртқы және ішкі ортаның әртүрлі күйлерінде бірнеше балама нұсқаларды құруды көздейтін және төрт кезеңді: аналитикалық, зерттеу, модельдеу және ұйымдастыруды қамтитын сценарий тәсілін қолдану қажет. Сценарийлік тәсіл стратегияны әзірлеудің ең тиімді жүйелік құралдарының бірі болып табылады, өйткені оны АӨК дамуының стратегиялық баламаларын қалыптастыру процесінде қолдану жағдайды жақсы түсінуді және оның эволюциясын, әртүрлі ықтимал қауіптерді бағалауды және агроөнеркәсіптік кешеннің барлық салалары, оның жекелеген салалары мен азық-түлік кіші кешендері қызметінің неғұрлым ықтимал бағыттарын айқындаудың қолайлы мүмкіндіктерін анықтауды, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешеннің олардың қоршаған ортаның ықтимал өзгерістеріне бейімделуі. Бұл ретте сценарийлік зерттеудің негізгі мақсатын макроэкономикалық ортаның неғұрлым ықтимал күйлерінде АӨК-нің неғұрлым тиімді дамуын қамтамасыз ететін осындай стратегиялық баламаны іздеу ретінде тұжырымдауға болады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту стратегиясын практикалық іске асыру бірқатар шарттарды сақтауды талап етеді: болжамды және жобалық әзірлемелердің әдіснамасы мен әдістемесінің бірлігі, басқару жүйесінің уақытша аспектісін айқындау және ұйымдастыру-экономикалық тетіктің неғұрлым тиімді векторлық құралдарын анықтау, агроөнеркәсіптік кешен өнімдерін өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну жүйесіндегі салааралық байланыстарға сапалы талдау жүргізу, сенімді және жедел ақпараттық қамтамасыз етуді қолдану, нормативтік және құқықтық базаны әзірлеу, экономиканың аграрлық саласындағы және оның жекелеген салаларындағы өсімін молайту ерекшеліктерін ескереді.

Халықтың өмір сүру деңгейін арттыру және ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету талаптарына жауап беретін агроөнеркәсіптік кешеннің жұмыс істеуі елдің ауыл шаруашылығы өніміне деген қажеттіліктерін тұрақты және толық қанағаттандыруды қамтамасыз ететін сапалық, сандық және әлеуметтік-экономикалық параметрлермен сипатталуы тиіс, шикізат пен азық-түлік негізінен отандық агроөнеркәсіптік өндірістің әлеуетін жұмылдыру және ауыл

шаруашылығына қатысты мемлекеттің ерекше протекционистік саясатын жүзеге асыру есебінен. Ол үшін қажет.

* агроөнеркәсіптік кешеннің және оның аса маңызды саласы — ауыл шаруашылығының — тең құқылы және өзара тиімді сыртқы экономикалық ынтымақтастықты, АӨК-те Халықаралық еңбек бөлінісінің артықшылықтарын пайдалануды және базалық азық-түліктің негізгі түрлерін тұтынудың қолайлы деңгейіне қол жеткізу үшін өндірістің халықаралық кооперациясын ескере отырып, әдеттегі және экстремалды жағдайларда кеңейтілген ұдайы өндіру режимінде теңгерімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету және оны ел халқының көпшілігі;

* отандық тауар өндірушілерге қатысты халықаралық тәжірибеде қабылданған қорғау шараларын пайдалануды және Қазақстанның ДСҰ агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің импорты мен экспортының шарттарын регламенттеуді ескере отырып, импорт есебінен елдің ішкі қажеттіліктерін қанағаттандырудың барынша жол берілетін деңгейін көздейтін ауыл шаруашылығы өнімдерінің, шикізаттың және азық-түліктің сыртқы саудасының құрылымын ұтымды ету;

* Бірыңғай экономикалық кеңістікті сақтау, Республика аумағы бойынша АӨК өнімдерінің тауар ағындарының қозғалысына әртүрлі әкімшілік шектеулер мен тыйымдарды болдырмайтын және ішкі аграрлық азық-түлік нарығының тиімді жұмыс істеуіне, оның ең алдымен ТМД елдерінің жалпы аграрлық нарығына, әртүрлі мемлекетаралық нарыққа интеграциялануына ықпал ететін, жалпы мемлекеттік мүдделердің сақталуын қамтамасыз ететін өңіраралық азық-түлік және шикізат байланыстарын дамыту;

* АӨК-де аумақтық-салалық еңбек бөлінісін тереңдету, ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерін өндіру бойынша ауқымды мамандандырылған аймақтарды қалыптастыру, агроөнеркәсіптік өндірістегі интеграциялық процестерді белсенді дамыту, кооперацияны ынталандыру,

* ауыл шаруашылығы өнімін, шикізатын және азық-түлікті өндіру және әсіресе өткізу жүйесінде криминализациялауды болдырмайтын қажетті заңнамалық, ұйымдастырушылық-экономикалық және әкімшілік жағдайлар жасау ауыл шаруашылығы өнімін, шикізатты және азық-түлікті өндірумен, өткізумен және пайдаланумен байланысты экономикалық процестерді мемлекеттік реттеудің тиімділігін қамтамасыз ету, отандық агроөнеркәсіптік кешен мен ішкі азық-түлік нарығының қалыпты жұмыс істеуіне кепілдік беру.

Мемлекеттегі агроөнеркәсіптік кешеннің азық түлік қауіпсіздігіне әсері, және ауыл шаруашылығы саласын қолдаудың халықаралық тәжірибесі

Азық-түлік саласындағы халықтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ең алдымен, елдің ауыл шаруашылығындағы жағдайға байланысты.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тиімді стратегиясын әзірлеу процесінде әлемдегі азық-түлікпен қамтамасыз етудің болашағына әсер ететін жаһандық үрдістерді және осы мәселені шешудің әлемдік тәжірибесін зерттеу маңызды рөл атқарады. Өзінің аграрлық әлеуетін толық немесе кем дегенде ішінара іске асыра отырып, Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерінің әлемдік экспортында көшбасшылардың бірі бола алады және осылайша әлемдік азық-

түлік нарығындағы өз позициясын нығайта алады. Осыған байланысты Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін нығайту бойынша ұсыныстар мен ұсыныстарды ғылыми негіздеу өзекті практикалық міндет болып табылады.

Азық-түлік банктері мен коммерциялық құрылымдарды неғұрлым белсенді тарту арқылы кедейлік пен тамақтанбау проблемасын шешуге шетелдік тәжірибені бейімдеу Қазақстан үшін өзекті болып табылады. Әлемнің көптеген елдерінде азық-түлік банктері арқылы жарамдылық мерзімі өтіп кеткен азық-түлік өнімдері аз қамтылғандардың пайдасына қайта бөлінеді. Әдетте, азық-түлік банктерінің өздері азық-түлікті халыққа беруді жүзеге асырмайды. Мұқтаждармен байланыс орнату үшін азық-түлік банктері тамақ өнімдерін жеткізетін қайырымдылық ұйымдары мен әлеуметтік мекемелер тартылады. Жарамдылық мерзімі өткен өнімдерді тасымалдау және сұрыптау қызметтерінің шығындары әдетте жиі адамдар мен ұйымдардың қайырымдылықтары арқылы төленеді.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы шетелдік тәжірибені зерттеу Қазақстан үшін ерекше маңызға ие, өйткені ол экономика үшін, сондай-ақ елдің әлеуметтік саласы үшін мемлекеттік реттеудің белгілі бір құралдарын қолданудың оң және теріс салдарын бағалауға мүмкіндік береді.

Аз қамтылғандар арасында тамақтанбау мәселесін шешу үшін қолданылатын дамыған елдердің стратегиялары ерекше қызықты. Мысалы, АҚШ-та өткен ғасырдың алпысыншы жылдарынан бастап федералды азық-түлік купондары бағдарламасы жұмыс істейді. Бағдарламаның мақсаты-аз қамтылған халықтың дұрыс тамақтанбау мәселесін тәуелді көңіл-күй тудырмай шешу. Аз қамтылған отбасыларға тіркелген дүкендерден азық-түлік сатып алу үшін купондар алуға мүмкіндік берілді. Көмек алатын еңбекке қабілетті жастағы американдықтардың жұмысы болуы немесе еңбек биржасында тіркелуі керек. Ұқсас бағдарламалар көптеген елдерде жұмыс істейді, қаржыландыру мемлекет есебінен жүзеге асырылады, бұл бюджетке жүктемені арттырады.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі көптеген елдердің стратегиялары коммерциялық құрылымдарды ауқымды тартуды көздейді. Мысалы, Бразилияның "нөлдік аштық" бағдарламасы Жеке кәсіпкерлердің кедейлік пен тамақтанбау мәселелерін шешуге белсенді қатысуын алдын-ала анықтады.

ЕО-ның жетекші аграрлық елдерінің ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау тәжірибесін зерделеу Германия мен Франция осы бағыттағы көшбасшылар болып саналады. Бұл елдердегі ауылшаруашылық өндірісінің тиімділігі ЕО-ның орташа деңгейінен әлдеқайда жоғары. Олар мал шаруашылығы мен астық өнімдерін өндіру бойынша жетекші орындарға ие.

Әр елдің Ауыл шаруашылығын ұйымдастырудың өзіндік ерекшеліктері бар. Кейбір елдерде ірі агроөнеркәсіптік өндірістер басым, ал басқаларында өнімнің көп бөлігі шағын шаруашылық нысандарында өндіріледі. Мұндай айырмашылық саланы мемлекеттік реттеу дәрежесіне айтарлықтай әсер етеді.

ЕО елдерінің ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу бірыңғай ауыл шаруашылығы саясаты шеңберінде жүзеге асырылады .

Бірыңғай ауыл шаруашылығы саясаты ауыл шаруашылығы субсидиялау және ауыл шаруашылығы бағдарламалары жүйесін білдіреді. Бұл жүйе саясатты

екі бағытта реттейді:

1. Нарық пен кірісті қолдау саясаты. Бұл бағыт субсидиялар төлеуді және жеңілдетілген несиелер беруді реттейді.

2. Ауылдың дамуы. Мұнда реттеу Ауыл шаруашылығы және орман салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, қоршаған орта мен ауылдық жерлердің жағдайын жақсарту, Ауылда өмір сүру сапасын арттыру және ауыл экономикасын әртараптандыру, ЕО "Leader" бағдарламасының әдістемесі бойынша жергілікті дамуды қолдау шеңберінде жүргізіледі.

ЕО елдеріндегі мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары, ең алдымен, ауыл шаруашылығы ұйымдарындағы еңбек өнімділігін арттырумен, өндірілген өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырумен және субсидиялау тетігін жетілдірумен байланысты. Германия мен Францияның Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауды реттейтін негізгі құжат-Еуропалық Одақтың №1698/2005 Қаулысы, содан кейін ғана заңдар, бағдарламалар және басқа да нормативтік құжаттар күшіне енеді.

Германия мен Францияны ғана емес, ЕО-ның барлық елдерін мемлекеттік қолдаудың маңызды қағидаттарының бірі ауыл шаруашылығы өнімдеріне әлемдік бағалардың динамикасын есепке алу болып табылады, яғни әлемдік бағалар неғұрлым жоғары болса, мемлекеттік қолдау деңгейі соғұрлым төмен болады. Бұл қағида әлемдік нарықтағы өнімнің төмен бағасымен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің рентабельділігін сақтауға және жоғары болған кезде бюджет қаражатын үнемдеуді төмендетуге мүмкіндік береді. Ресейде, біздің ойымызша, ауылшаруашылық өнімдерінің нарықтық бағаларын реттеуге жеткілікті көңіл бөлінбейді. Қайта өңдейтін кәсіпорындардың бағалары олар үшін ең тиімді болып белгіленеді. Көлік инфрақұрылымы жеткіліксіз болған және өткізу мүмкіндігі шектеулі шалғай аудандарда кәсіпорындар өнімді тек жергілікті қайта өңдеу зауыттарына, көбінесе өзіндік құнынан төмен бағамен сата алады.

Германия мен Франциядағы Ауыл шаруашылығын қолдаудың негізгі стратегиясы келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

1. Саланың инвестициялық тартымдылығын арттыру.

2. Инновацияларды енгізу және ғылыми базаны дамыту.

3. Жұмыс орындарын құру және жұмысшыларды лайықты жалақымен қамтамасыз ету [21].

Халықаралық тәжірибеге сәйкес, инвестицияланған қаражаттың тиімділігін анықтау мақсатында бағалаудың әртүрлі әдістері әзірленді, оны жүргізу үшін тиісті ақпараттық жүйелер деректердің үлкен көлемін біріктіреді. Бұл ретте бағалау құзыретті талдау орталықтарының зерттеулері негізінде жүргізіледі.

Тиісті және сенімді ауқымды деректер негізінде кеңейтілген ғылыми негізделген талдау негізделген КРІ индикаторларын анықтауға өндірушілерді қолдау саласындағы даму стратегиялары мен саясатын сапалы қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Достастық елдерінде субсидиялау тиімділігінің көрсеткіштері мыналар болып табылады: нысаналы көрсеткіштің жоспарлы мәніне қол жеткізу дәрежесі, тиімділік нормативін орындау, жиынтық қолдау көлемдерінің арақатынасын және оның қаржылық нәтижесін бағалау

Мәселен, РФ 2009 жылдан бастап субсидиялаудың тиімділігін бағалау Үкімет қаулылары мен ауыл шаруашылығы министрінің бұйрықтары деңгейіндегі құқықтық актілерде қарастырылған [10].

РФ жоғарыда аталған көрсеткіштерден басқа әлеуметтік әсер көрсеткіштері де бағаланады. Олар: "еңбекке қабілетті жастағы халық арасында жұмыссыздық деңгейін төмендету; халықтың абаттандырылған тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейін арттыру; қоршаған ортаның жай-күйін жақсарту; тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, денсаулық сақтау, көлік, білім беру, мәдениет және т.б. салаларда халыққа көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын арттыру" [11].

Қытайда субсидиялаудың тиімділігі бесжылдықтың жоспарлы көрсеткіштеріне қол жеткізілгендігімен анықталады. Ағымдағы 13-ші бесжылдық бағдарламаның мақсаты ауыл шаруашылығын дамытуға ынталандыру ретінде инновацияларды кеңейтілген пайдалануға бағытталған [11].

Үндістанда АӨК-ге субсидия беру қажеттілігін анықтаудың 2 әдісі қолданылады. Бірінші жағдайда субсидияны гектарға бөлу және оны 100% - ға көбейту арқылы қолайлы бағамен айқаспалы икемділік анықталады. Сайып келгенде, мұндай есептеу субсидиялаудың жойылуына байланысты гектарына өнім құнының жоғалуын бағалауға мүмкіндік береді. Нәтиже пайызбен көрсетіледі. Екінші әдіс субсидиялар жойылған жағдайда бағаның өсуін пайызбен бағаның есептік айқас икемділігіне көбейтуді көздейді. Осылайша, шаруа қожалығының таза табысының шығын көлемі есептеледі. Есептеулер негізінде ферма бюджетіндегі саңылауларды тікелей жабатын субсидияларға қарағанда инвестициялық субсидияларды кеңінен енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды [12].

Финляндияда іскерлік субсидиялар экономикалық қызметке берілетін көмек және пайыздық субсидиялар, сондай-ақ несиелер, кепілдіктер, үлестік қаржыландыру, салықтық субсидиялар және экономикалық пайда әкелетін және көмек схемасы шеңберінде немесе көмек схемасынан тыс жеке көмек ретінде ұсынылатын басқа механизмдер ретінде анықталады [13]. Гофман тұрақты ресурстық экономика орталығының сарапшылары субсидиялар мен тұрақты ауыл шаруашылығы туралы зерттеулерінде ауылшаруашылық субсидиялары бұрыннан бері мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып табылатынын атап өтті. Олар әртүрлі саяси мақсаттарға жету үшін ресурстарды пайдалануға әсер ету үшін беріледі. Бұл қолдау кедейлікке, азық-түлік қауіпсіздігіне, тамақтануға және климаттың өзгеруі, жерді пайдалану тәжірибесінің өзгеруі және биоәртүрлілік сияқты басқа да тұрақтылық мәселелеріне айтарлықтай әсер ететін өндіріс пен тұтыну үлгілерін айтарлықтай қалыптастырады [14].

Субсидиялауды іске асыру кезіндегі ықпалды бағалау жөніндегі халықаралық бастаманың шолуына сәйкес өңірлік деңгейде бөлудің ашық тетігінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету қажет. Жергілікті деңгейде субсидиялар берілген жағдайларда фермерлер оларға қол жеткізу құқығын білуі және оларды нақты пайдалану үшін субсидияның/ салымның құнын мойындауы керек. Сондай-ақ нарықтар субсидияларды ынталандыруы мүмкін кіріс ресурстарына кез келген қосымша сұранысты қамтамасыз ете алуы керек [15].

ЭЫДҰ ұсынымдарына сәйкес инвестициялық субсидиялардың, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін жеңілдікті кредиттеудің экономикалық және қаржылық орындылығын неғұрлым мұқият бағалау қажет. Субсидиялардың болуына байланысты жеке инвестициялардың мемлекеттік қолдауға тәуелділігі жоғары. ҚазАгроның жеңілдетілген несиелерінің үлкен желісі нарықты бұрмалайды [16].

М. Темірханов "ҚР ауыл шаруашылығындағы субсидиялардың мынадай кемшіліктері бар: бүкіл қоғам үшін ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасы мен қолжетімділігін төмендетпейді"; АӨК-нің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін жақсартпайды; қысқа мерзімді әсері бар; "жерді тиімсіз пайдалануға және бәсекеге қабілетсіз өнім өндіруді ынталандыруға; ірі және ұсақ ауыл шаруашылығы өндірушілері арасындағы табыстардағы теңсіздікті кеңейтеді" деп атап өтті"[17].

Осылайша, субсидиялар мемлекеттің инвестициялары немесе бизнеске шығындарды өтеу ретінде әрекет ете алады, олар экономикалық немесе әлеуметтік сипатта болуы мүмкін, бәсекеге қабілеттілікті арттырудан бастап экологиялық факторлар мен тұрақты дамуға дейінгі әртүрлі аспектілерді қарастыруы мүмкін. Бұл ретте, Қазақстан түрлі кіші салалар мен процестерге субсидиялаудың мультипликативтік әсерін ескеру және есептеу үшін әртүрлі түсіндірулер мен мақсат қоюды назарға алуы қажет.

Халықаралық тәжірибеге жүргізілген талдау жаңа өндірістік қуаттарды (инвестициялық субсидиялар) құруға немесе жұмыс істеп тұрғандарын кеңейтуге бағытталған шығыстардың бір бөлігін өтеуді ЕЭК бәсекелес серіктестері-РФ мен Беларусь, сондай - ақ Еуропа елдерінде белсенді қолданатынын көрсетеді.

Осылайша, РФ посткеңестік кеңістіктегі инвестициялық субсидиялау тетігін енгізген алғашқы елдердің бірі болды. 2013-2020 жылдарға арналған ауыл шаруашылығын дамыту және ауылшаруашылық өнімдері, шикізат және азық – түлік нарықтарын реттеу Мемлекеттік бағдарламасына сәйкес мемлекеттік қолдаудың жаңа бағыты енгізілді. РФ субъектілерінің бюджеттеріне АӨК нысандарын құру мен модернизациялауға жұмсалған шығындардың бір бөлігін өтеу үшін федералды бюджеттен субсидияланады [18].

ФАО есебінде ЕО елдерінде қолдану мысалында инвестициялық субсидиялардың әсері мәселесі қозғалады [20]. Осылайша, алынған бақылауларға сәйкес барлық елдерде бөлінетін инвестициялық субсидиялар көлемі АӨК-дегі жалпы инвестициялар көлемімен тікелей байланысты емес. Орташа алғанда, бұл тәуелділік 30-40% құрайды. Сондай-ақ, талдау фермерлік шаруашылықтар табысының өсуінің қысқа мерзімді перспективада алынған инвестициялық субсидиялар көлеміне төмен тәуелділігін көрсетеді. Алайда, авторлар алынған субсидиялардан түскен пайда ұзақ мерзімді перспективада көрінуі керек деп санайды. Зерттеу қорытындысы бойынша инвестициялық субсидиялардың негізгі қорларды жаңартуға тікелей әсері байқалатынын атап өту маңызды. Осылайша, ФАО есебіне сәйкес инвестициялық субсидия АӨК материалдық-техникалық базасын жаңарту, өндірістерді жаңғырту үшін тиімді құрал болып табылады.

Сондай-ақ, елдің азық-түлік қауіпсіздігі мақсатында жоспар құрылған Канада тәжірибесі де айрықша болып табылады. Канаданың азық – түлік

қауіпсіздігі жөніндегі іс-қимыл жоспары-бұл Канада үкіметінің бағдарламасы, оның мазмұны үкіметтік органдар мен қоғамдық ұйымдардың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі әлемдік қоғамдастық қызметіндегі ниеттері мен нақты әрекеттерімен ұсынылған белгілі бір санаттарды қамтамасыз етеді. Осы жоспармен 1996 жылғы Әлемдік саммиттің міндеттері шеңберіндегі іс-шаралар айқындалады. Халықтың аз қамтылған топтарына көмек көрсетудің канадалық моделі оң, өйткені айына 900 доллардан аз ақша тапқандарға салық салынбайды.

ҚР азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жүргізіліп жатқан шаралардың тиімділігін талдау

Ел азаматтарының сапалы өнімге қол жетімділік деңгейі елдегі адамдардың даму индексінің маңызды факторы болып табылады. БҰҰ-ның әлем елдері арасындағы дұрыс тамақтану және азық-түлік қауіпсіздігінің рейтингісі бойынша, 2022 жылдың қорытындысымен, зерттеу жүргізілген 113 мемлекеттің ішінде, 72,1 балмен, Қазақстан **32-ші** орында орналасқан. Бұл ТМД және Орта Азия елдерінің арасындағы ең жоғарғы көрсеткіш. [1] Нақтылай түссек;

Қаржылай қолжетімділік-49 орын

Физикалық қолжетімділік-23 орын

Өнімдердің сапасы және қауіпсіздік-32 орын

Саланың үздіксіз дамуы, адаптациялануы-22 орын

Қазақстан соңғы жылдарда ауыл шаруашылық саласына мемлекеттік қолдауларды қарқынды дамытып келеді. Елдің агроөнеркәсіптік кешені, мемлекеттік қолдауларды тиімді пайдалана отырып, елдегі инновациялық ауыл шаруашылық кешенінің негізін қалыптастыру жұмыстары жүргізілуде.

Азық-түліктің қолжетімділігі бойынша Қазақстан 49-шы орында тұрғанын айта кеттік. Елдегі жыл сайынғы инфляция халықтың азық-түлікке деген экономикалық қажеттілігін түсіріп жібергені анық. Қазақстанда ақша массасының негізі басым бөлігі үлкен мегаполистермен, өндірістік өңірлерде болғандықтан, ел ішіндегі табыс деңгейінің айырмашылығы байқалады.

Әлемдік адам даму индексі бойынша қазақстандықтар 0,83 көрсеткіші болды. Дұрыс тамақтанбаудың таралуы-2,5, өсімі тежелген балалар 6,7%, салмағы аз балалардың пайызы 2, семіздіктің таралуы 21,3%. Әлем елдерінің азаматтарының азық-түлікке қол жетімділігі және оның сапасы, азаматтардың әлеуметтік және өмір сапасының кепілі болып табылады. [1]

Қазақстандағы соңғы жылдардағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісінің оң тиімді геометриялық өсімін байқаймыз. Жаһандық азық-түлік тапшылығы, COVID-19 пандемиясы, қолайсыз ауа райы, құрғақшылық кездерінде де отандық агроқұрлым, ішкі сұраныстың басым бөлігін қамтамасыз ете алды. Саланың ең негізгі бағыттары, өсімдік және мал шаруашылығы өнімдері тең дамып отырғанын байқаймыз. Графикке қарай отырып, мемлекеттік көмектер өз тиімділігін көрсете алды деп айтуға болады.

Ауыл шаруашылығы саласынан өндірілетін негізгі өнімдердің барлығы дерлік азық-түлік тауарларына қатарына еніп, олардың елдің ішіндегі тауарлық балансын қамтамасыз етуіне келе бермейді. Өндірістен кейінгі, өңдеу, тасымалдау, дистрибуциялық жұмыстардың тізбегін орындаудың барлығы де, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолындағы бизнес-процесстің

элементтеріне жатады.

Агроазық-түлік саласының кезеңді және кешенді даму процестері, АӨК-тен бөлек ғылыми зерттеу орталықтарының тиімді жұмыс жасауы, сапалы кадр дайындау, механикалық қамтамасыз етілуін қарастыруы қажет етіледі.

Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізбесі елдің кез келген әлеуметтік таптарының негізгі қажеттіліктегі тауарларына жатады. Азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету ең алдымен әлеуметтік тауарлардың негізгі сұранысын қанағаттандырумен байланысты. Ең алдымен әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары қарар болсақ (1кесте);

1кесте - ҚР Үкіметімен бекітілген әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізімі

№	Үкімет қаулысымен әлеуметтік маңызы бар тауарлар деп бекітілген азық-түліктер тізімі	№	Жоба барысында зерттеу жүргізілгін азық-түліктер тізімі
1	Бірінші сортты бидай ұны	1	Қатты бидайдан және жұмсақ бидайдан дайындалған ұсақ тартылған бидай ұны
2	Бірінші сортты ұннан жасалған бидай наны (пішінді)	2	Бидай наны
3	Рожки (өлшеніп салынатын)	3	Макарондар, кеспелер, кускус және ұннан жасалған ұқсас өнімдер
4	Қарақұмық жармасы (дән, өлшеніп салынатын)	4	Ірі тартылған қарақұмық жармасы және ұны
5	Тазартылған күріш (домалақ дәнді, өлшеніп салынатын)	5	Жартылай ақталған немесе толық ақталған немесе уатылған күріш
6	Картоп	6	Қатты күйдегі, хош иістендіргіш немесе бояғыш қоспалары болмайтын тазартылған құрақ немесе қызылша қанты және химиялық таза сахароза
7	Асханалық сәбіз	7	Тазартылған және тазартылмаған күнбағыс майы
8	Басты пияз	8	Ірі қара мал еті
9	Ақ қауданды қырыққабат	9	Қой және ешкі еті
10	Ақ қант – құмшекер	10	Шошқа еті
11	Күнбағыс майы	11	Жылқы еті
12	Сиыр еті (сүйекті жауырын-төс бөлігі)	12	Құс еті

13	Тауық еті (сан сүйек және іргелес жұмсақ еті бар сан жілік)	13	Майлылығы 1%-дан жоғары, бірақ 3%-дан аспайтын, қойылтылмаған және тәттілендірілмеген, пастерленген сүт пен кілегей
14	Пастерленген сүт, майлылығы 2,5%, жұмсақ қаптамада	14	Жеміс-жидектер, жаңғақтар немесе какао қосылмаған, хош иістендірілмеген айран
15	Майлылығы 2,5% айран, жұмсақ қаптамада	15	Ірімшік және сүзбе
16	Сары май (тұздалмаған, майлылығы кемінде 72,5%, толықтырғыштар және өсімдік майлары жоқ)	16	Майлылығы 85%-дан аспайтын сары май
17	Тауық жұмыртқасы (I санатты)	17	Тауық жұмыртқасы
18	Ас тұзы ("Экстра" -дан басқа)	18	Йодталған тұз
19	Сүзбе: майлылығы 5-9%		

Әлеуметтік маңызы бар тауарлар халықтың әр сатыдағы азаматтары әрқашанда тұтынатын азық-түлік тізімділігін құрайды. Елдегі ауыл шаруашылығының әлеуметтік азық-түлік өнімдерінің қамтамасыз етілуі арасындағы интеграциялық байланысы, мемлекет тарапынан негізгі қажеттіліктер туындайтын өнімдерді қолдау тұсына бағытталуы мүмкін. Негізгі қажеттіліктерді айқындау мақсатында жоба барысында 1-кестедегі азық түлік тауарларына тиесілі бірқатар зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Халықаралық тәжірибеде азық-түлік қауіпсіздігін бағалаудың әртүрлі әдістері қолданылады. Мысалы, АҚШ пен ФАО-ның Азық-түлік қауіпсіздігін бағалау әдістері 6 бөлімнен тұрады: қол жетімділік (Availability); физикалық қол жетімділік (физикалық қол жетімділік); Экономикалық қол жетімділік (Экономикалық қол жетімділік); пайдалану (Utilization); нәтижелер (Outcomes); осалдық/тұрақтылық (Vulnerability/Stability).

Бұл бөлімдерде 30-дан астам әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бар. Көптеген индикаторларды жинау және өңдеу азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін жедел есептеуді едәуір қиындатады. Сондықтан жұмыста азық – түлік қауіпсіздігін бағалаудың авторлық формуласы-азық-түлік қауіпсіздігінің интегралды индексі ұсынылған. Индекс келесі формула бойынша есептеледі:

Азық-түлік қауіпсіздігі интегралды индексі (Ifc) келесі формула бойынша есептеледі:

1. Ішкі нарықтағы отандық өнім үлесінің индексі (Ip)
2. Индексі жан басына шаққандағы өнімдерді тұтыну нормативке сәйкес (Ic)
3. Ең төменгі күнкөріс деңгейінен (Ymin) жоғары табысы бар халық

үлесінің индексі

$$I_{FC} = \sqrt[3]{I_P \cdot I_C \cdot I_{min}}$$

мұндағы IFC-азық-түлік қауіпсіздігі индексі;

Ішкі нарықтағы отандық өнім үлесінің IP-индексі;

Ic-индексі нормативке сәйкес жан басына шаққандағы өнімдерді тұтыну;

Imin-ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары табысы бар халықтың үлесі.

Бұл формулада азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін жиынтық түрде анықтайтын үш негізгі индикатор бар. Берілген индекстің диапазоны 0-ден 1-ге дейін ($0 \leq IFC \leq 1$).

2022 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан үшін осы индексті есептейміз.

2 кесте - Ішкі нарықтағы отандық өндіріс өнімі үлесінің индексі (IP)

Жылы	Өндіріс көлемі, мың. АҚШ доллары	Экспорт көлемі, мың. АҚШ доллары	Импорт көлемі, мың. АҚШ доллары	Ішкі нарықтағы отындық өнімдердің үлесі, %	Таза экспорт коэффициенті
1	2	3	4	5	6
2018 ж	17308,5	3102,1	3638,5	0,796	-0,080
2019 ж	17947,1	3282,5	3967,6	0,787	-0,095
2020 ж	19857,2	3352,7	4091,6	0,801	-0,099
2021 ж	22516,4	3756,7	4941,6	0,792	-0,136
2022 ж	26391,2	5585,4	6024,7	0,775	-0,038

Ішкі нарықтағы отандық өндіріс өнімдерінің үлесі индексі мынадай формула бойынша есептелген:

$$I_P = \frac{P - X}{P - X + M} ,$$

Мұндағы p-құндық мәнде АӨК өнімін өндіру, X – құндық мәнде АӨК өнімін экспорттау, M-құндық мәнде АӨК өнімін импорттау.

Өрнек алымында ішкі нарықта тұтынылатын отандық өндірістің АӨК өнімдерінің көлемі. Бөлгіште-импортты қоса алғанда, ішкі нарықта АӨК өнімін тұтынудың жалпы көлемі. Бұл индекс 2022 жылы 0,775 құрады.

Бұл ретте, осы индекстің төмендеуіне қарамастан, 2022 жылы таза экспорт коэффициенті арқылы есептелген АӨК отандық өнімінің бәсекеге қабілеттілігі салыстырмалы түрде өсті. Таза экспорт коэффициенті формула бойынша анықталады

$$NEC = \frac{X - M}{X + M} ,$$

мұндағы X-АӨК өнімінің құндық мәндегі экспорты, M-АӨК өнімінің құндық мәндегі импорты.

NEC мәндері 0-ден 1-ге дейін, егер ол 0 – ден аз болса, онда бұл АӨК өнімдерінің салыстырмалы жетіспеушілігін, ал егер 0-ден жоғары болса, АӨК өнімдерінің салыстырмалы артықшылығы туралы айтады. 2022 жылы АӨК өнімдерінің таза экспорт коэффициенті оң мәнге неғұрлым жақын, бұл оның бәсекеге қабілеттілігінің өскенін көрсетеді. Бұл экспорттың өсуіне байланысты.

Қазақстандағы нормативке (I_c) сәйкес жан басына шаққандағы өнімдерді тұтыну индексі есептеулерге сәйкес $I_c = 0,54$ құрады.

3 кесте - Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерінің отандық нарықтағы үлесі және жан басына шаққандағы тұтыну деңгейі (2022 жылдың қорытындысымен)

№	Өнімнің атауы	Өндіріс (2022) млн.тн	Экспорт (2022) млн.тн	Импорт (2022) млн.тн	Ішкі нарықтағы отандық өнімдердің үлесі, (%)	Ішкі нарықтағы отандық өнімдердің көлемі, млн.тн	Жан басына шаққандағы тұтыну көрсеткіші (кг)	Жан басына шаққандағы тұтыну индексі (кг)	Ішкі тұтынуды, жылпы қамтамасыз ету үлесі (%)	Қамтамасыз ету коэффициенті (бірлік коэффициентпен)
1	Қатты бидайдан және жұмсақ бидайдан дайындалған ұсақ тартылған бидай ұны, тонна	3 085 758,8	1 935 554,2	21 943,9	98,13	1 172 148,5	60,10	9	667,79	1
2	Бидай наны, тонна	391 595,7	86,4	994,3	99,75	392 503,6	20,13	28	71,88	0,718760449
3	Макарондар, кеспелер, кускус және ұннан жасалған ұқсас өнімдер, тонна	166 101,5	63 644,4	33 003,0	75,64	135 460,1	6,95	2,4	289,40	1
4	Ірі тартылған қарақұмық жармасы және ұны, тонна	37 889,8	8 110,8	4 878,7	85,92	34 657,8	1,78	7,4	24,01	0,240141946
5	Жартылай ақталған немесе толық ақталған немесе уатылған күріш, тонна	216 096,0	58 281,6	10 420,4	93,81	168 234,8	8,63	8,4	102,69	1
6	Қатты күйдегі, сахароза, тонна	281 829,4	63,7	272 906,5	50,80	554 672,2	28,44	17	167,30	1

7	Күнбағыс майы, тонна	537 148,8	229 861,8	99 527,1	75,53	406 814,1	20,86	12	173,83	1
8	Ірі қара мал еті, тонна	533 248,5	18 325,2	6 593,6	98,74	521 517,0	26,74	20	133,70	1
9	Қой және ешкі еті, тонна	175 362,7	10 359,9	0,3	100,00	165 003,1	8,46	10	84,60	0,846039394
10	Шошқа еті, тонна	78 278,8	0,0	7 786,5	90,95	86 065,3	4,41	5,5	80,23	0,802349867
11	Жылқы еті, тонна	157 189,5	0,0	3 626,4	97,74	160 815,9	8,25	15,5	53,20	0,531980671
12	Құс еті, тонна	293 172,3	14 677,6	153 136,0	64,52	431 630,7	22,13	16	138,32	1
13	Майлылығы 1%-дан жоғары, бірақ 3%-дан аспайтын, пастерленген сүт пен кілегей, тонна	118 030,4	4 632,6	7 030,8	94,16	120 428,6	6,17	45	13,72	0,137219482
14	Жеміс-жидектер, жаңғақтар немесе какао қосылмаған, айран, тонна	82 150,3	2 348,9	2 885,2	96,51	82 686,6	4,24	46	9,22	0,092167131
15	Ірімшік және сүзбе, тонна	36 773,3	2 690,5	34 932,1	49,38	69 014,9	3,54	10,1	35,04	0,350364275
16	Майлылығы 85%-дан аспайтын сары май, тонна	19 021,7	3 770,5	6 514,4	70,07	21 765,5	1,12	4,7	23,74	0,237448456
17	Тауық жұмыртқасы, мың дана	5 027 085,6	198 132,6	160 287,2	96,79	4 989 240,2	255,82	265	96,54	0,965355151
18	Йодталған тұз, тонна	318 604,3	263 719,0	31 343,2	63,65	86 228,5	4,42	1,5	294,75	1

I_{min} -ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары табысы бар халықтың үлесі.

Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша табысы күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі%

$$I_{FC} = \sqrt[3]{I_P \cdot I_C \cdot I_{min}} = \sqrt[3]{0,775 \cdot 0,540 \cdot 0,948} = 0,734.$$

АӨК дамыту жолымен азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін арттырудың бір тәсілі ауыл шаруашылығы өндірушілеріне қолдау (субсидия) деңгейін арттыру болып табылады. Бұл қолдау деңгейі ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (ЖӨ) 4,5 – 5,5% құрайды.

Келіссөздер нәтижелері бойынша міндеттеме келісілді, оған сәйкес: Қазақстан өзінің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілеріне бере алады:

✓ ауыл шаруашылығының жалпы өнімі құнының 8,5% - на тең сомаға өнімге байланбай субсидия өндіру;

✓ сондай-ақ әрбір нақты өнімнің жалпы құнының 8,5% - на тең сомаға өнімге байланыстырудағы субсидиялар.

Осылайша, субсидиялар көлемі ауыл шаруашылығының ЖК құнына тікелей пропорционалды.

Сондықтан азық-түлік қауіпсіздігін арттыру мақсатында АӨК қолдау көлемін жалпы өнім құнының 8,5% - на дейін ұлғайту қажет.

Global Food Security деректері бойынша 2022 жылы Азық-түлік қауіпсіздігі деңгейі бойынша әлем елдерінің рейтингінде Қазақстан 5 пунктке жақсарып, 32-орынға ие болды.

Ауыл шаруашылығын одан әрі қолдау бағдары үшін осы рейтингі Қазақстаннан жоғары басқа елдердегі ауыл шаруашылығын дамыту көрсеткіштерін салыстырамыз. Елдерді таңдау үшін біз экономиканың құрылымы ұқсас елдерді анықтаймыз, оларды тауарлар экспортының құрылымымен анықтауға болады. Мұндай елдерге Норвегия кіреді. ДСҰ деректері бойынша Норвегия мен Қазақстан экспортының құрылымы мынадай көрсеткіштермен ұсынылған (4-кесте).

Ол үшін экспорттың ұқсастық индексіні қолданамыз. XS экспорттық ұқсастық индексі келесідей анықталады:

$$XS_{(P,Z)} = \sum \min(x_{iP}, x_{iZ}),$$

мұндағы XS (P, Z) - салыстырылатын P елі мен Z елі арасындағы экспорттық ұқсастық индексі;

x_{iP} - осы елдің экспорт көлеміндегі i тауардың үлесі;

x_{iZ} - Z экспорт көлеміндегі i тауардың үлесі.

Бұл индекс 0-ден 1-ге дейін (0%-дан 100% - ға дейін), әрине, 0 (0%) көрсеткіші салыстырылатын елдердің экспортында қандай да бір ұқсастықтың жоқтығын және экспорттың 1 (100%) абсолютті ұқсастығын білдіреді.

4 кесте - Қазақстан мен Норвегия экспортының ұқсастығы

	Қазақстан	Норвегия
Топтың атауы	Экспорт құрылымындағы үлесі, %	Экспорт құрылымындағы үлесі, %
Тауарлар	16,3	21,4
Минералды өнімдер	75,6	56,3
Ауыл шаруашылығы өнімдері	7,2	15,3
Басқалар	0,9	7,0
Барлығы	100	100

$$XS_{(P,Z)} = 16,3 + 56,3 + 7,2 + 0,9 = 80,7\%.$$

Осылайша, Қазақстан мен Норвегия экономикасының құрылымы шамамен 81% - ға сәйкес келетіндігін назарға ала отырып, Норвегияның Ауыл шаруашылығын қолдау тәжірибесін пайдалануға болады.

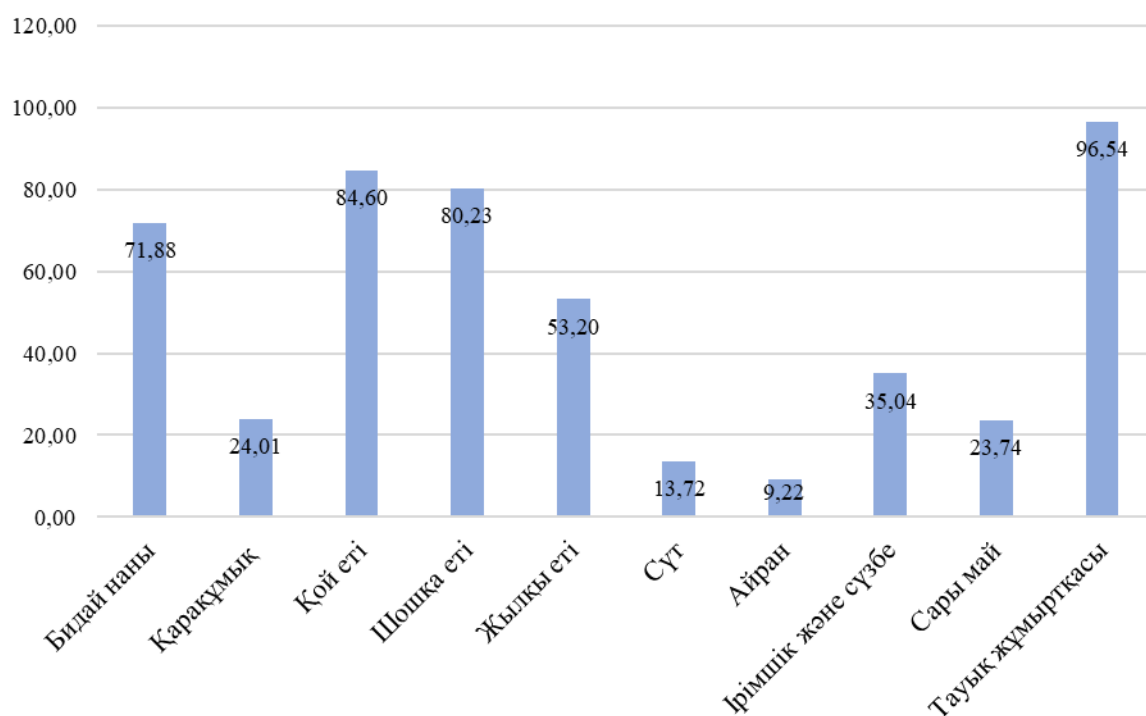
ДСҰ мәліметтері бойынша Норвегиядағы Ауыл шаруашылығын қолдау деңгейі ЖӨ-нің 50% - на жетеді. Тікелей сипаттағы негізгі шаралар:

- нарықтық бағаны қолдау (баға айырмашылығын өтеу);
- көлік шығыстарын субсидиялау.

Қазіргі уақытта Қазақстанда ауыл шаруашылығы өндірушілерін қолдау мүмкіндігі жоқ. Біріншіден, экономикалық, екіншіден, заңды. Сонымен қатар, Қазақстан ауыл шаруашылығын ЖӨ-дан 8,5% - ға дейін қолдау құқығын барынша пайдалана алады.

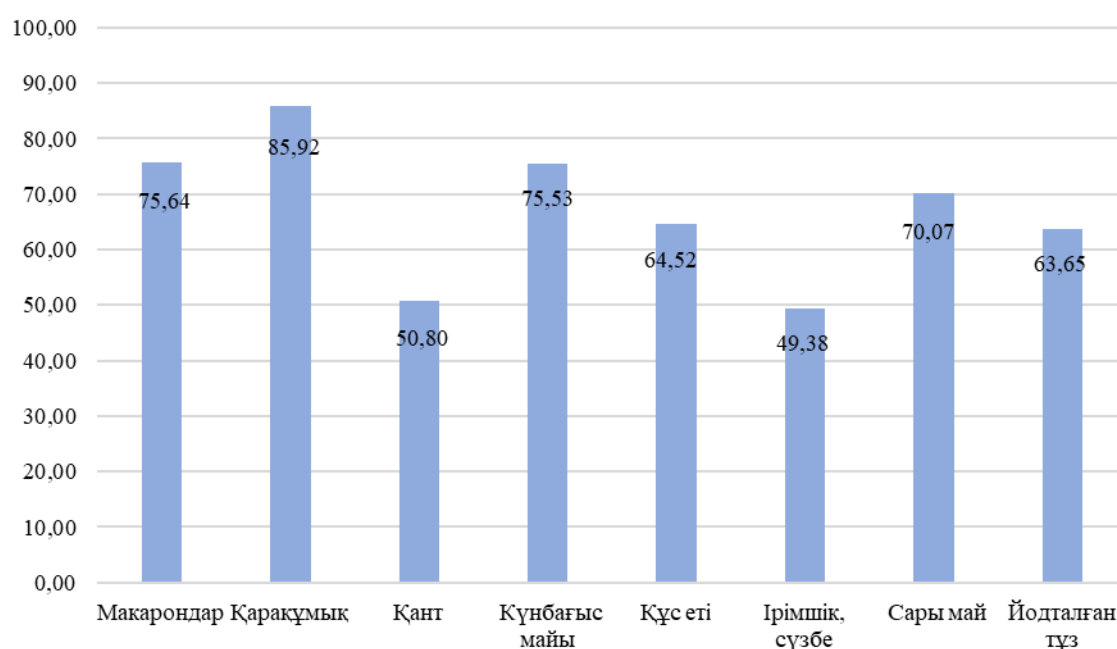
Бұдан басқа, Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасының өзгеруіне әсер етпейтін шараларды пайдалана алады. Бұл жасыл себеттің өлшемдері деп аталады. Норвегиядағы жасыл себет шараларының деңгейі ауыл шаруашылығының 25% - на жетеді. Жасыл себеттің негізгі шаралары: ғылыми зерттеулер, зиянкестер мен аурулармен күресу, ауылшаруашылық фермерлерін оқыту, маркетинг және жылжыту қызметтері, инфрақұрылымды дамыту, экологиялық бағдарламалар, азық-түлік қауіпсіздігі үшін сақтау ақысы.

Қазақстандағы сары себетті субсидиялық қолдаудан басқа, ауыл шаруашылығының кешенді қалыптасуының негізін қалайтын жасыл себетті қолдау жүйесіне сатылап трансформациялану, жүзеге асуды талап етіп отыр.

1 сурет - Ішкі нарықты өнімдермен қамтамасыз ету үлесі, %

3-кестені талдай отырып әлеуметтік маңызы бар тауарлардың негізгі көрсеткіштері бойынша, осал тұстарын табу бойынша, демонстрациаланған графиктерді ала аламыз. 1-суретте ішкі нарықты өнімдермен қамтамасыз ету үлесі көрсетілген, нарықта қандай да бір әлеуметтік маңызы бар өнімдердің жетіспеушілігін, және соның нәтижесіндегі бағаның тұрақсыздығының себебі болуы мүмкін. Нақты ақпараттар үшін 100 %-дан төмен көрсеткіштер алынды. Ең төменгі көрсеткіштер, қарақұмық 24%, сүт 13,72%, айран 9,22%, ірімшік 35,4%, сары май 23,74%, екендігін байқаймыз.

2 сурет - Ішкі нарықтағы отандық өнімдердің үлесі, %

Ішкі нарықтағы отандық өнімдердің үлесіне аналитикалық талдау ретінде, ішкі нарықта 90 %-дан төмен қамтылған отандық өнімдерін кесіндісі алынды (2-сурет). Ішкі нарықта отандық өнімдердің ең аз көрінісі келесідей; ірімшік және сүзбе 49,38%, қант 50,80 %, тұз 63,65%, құс еті 64,52%. Отандық ауыл шаруашылығы өнімдері көбінесе ішкі нарықты қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік бағдарламалардың бағыты қалыптасқан.

Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерінің жан басына шаққандағы тұтыну индексі ҰЭМ нормативтеріне сай алынған [24]. 2022 жылдың қорытындысымен Қазақстандағы халықтың саны 19 млн 503 мың болып көрсетілген. Отандық нарықтағы нақты өнім үлесімен, нақты тұтыну көрсеткіштері, елдің азық-түлік саясатының бағытын қарастыруға бағытталғанын байқауға болады. 2-суретте елдегі азық-түлік тауарларының қамтылу деңгейін көрсетеді. Жеміс-жидектер, қарақұмық және сүт өнімдерінің ассортименттік үйлестіруші өнімдерінің ішкі нарықта жетіспеушілігі айқын байқалып отыр.

Ішкі нарықты отандық өнімдермен қамтамасыз ету көрсеткіштері, Еуразиялық даму банкінің зерттеулерімен ұштаспайды. Зерттеу жұмыстарына қажетті азық-түліктердің ақпараттары stat.gov сайтынан алынған.

Еуразиялық даму банкінің зерттеу ақпараттарына сүйенсек, Қазақстанның қазіргі таңда азық-түлік тәуелсіздігінің негізгі көрсеткіштерінің көрінісі; Бидай-125%, картоп-108%, көк-өніс-104%, жеміс-жидек-38%, ет-82%, сүт және сүт өнімдері-93%, жұмыртқа-100%, қант-8%, өсімдік майы-91%(3-кескін). Негізгі агро азық-түлік көлемін ішкі сұраныспен қамтамасыз етілуін қарастыратын болсақ, ең алдымен аз қамтылған өнім ретінде көзге түсетіні қант екендігін байқаймыз. Ішкі қажеттіліктерді қамтамасыз ету отандық АӨК басты миссиясы ретінде қабылдауымыз қажет. Өндірілетін өніммен, әлеуметтік маңызы бар өнімдердің ішінара байланысы бар екендігі анық көрсетілген. Негізгі әлеуметтік тауарлардың қолжетімділігі, халықтың азық-түлік тауарларына деген ең басты экономикалық қолжетімділігінің фундаменті.

ЕЭК елдегі азық-түлік қауіпсіздігіне әсер етіп отырған негізгі экономикалық одақ болып отыр. ЕЭК-тің агропотенциалы 600 миллион адамды қамтиды. Қазақстан ішкі өндіріс қамтамасыз етпейтін өнімдердің барлығын дерлік, ЕЭК-тегі мемлекеттерден импорттайды. Негізгі өзекті мәселе олар жеміс-жидек және қант болып тұр [23] .

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге субъективті көзқарас ретінде өндіру және өңдеу қадамдарын қараймыз. Бір қарағанда елдігі не жеткілікті немесе артық екенін анықтау оңай көрінуі мүмкін. Алайда ең алдымен елдегі АӨК функционалдық проблемаларын қарастыру қажет. Елдің ішінде немесе импортталатын тауарлардың қымбаттауы сатылас жүріп жатр. Халықтың тұтыну қабілетіне өнімнің отандық немесе импорттық екені әсер етпесі анық. Елдегі азық-түліктің нарықтық заңдылықтарға сай қадамдық дамуының бірі принципі ретінде, кешенді қарастырылуы қажет. Маусымдық баға өзгеруі және жаппай наразылықтардың жиі қайталануы, агроөнімдердің дүкен сөрелеріне жеткізу тізбегіндегі ашық кедергілер бар екендігін көрсетеді. Агроөнімдер бойынша Қазақстанның ең ірі 2 әріптесі, Өзбекістан мен Ресей. Екі елдің трансшекаралық

сауда нүктесі ретінде де Қазақстанның сауда балансында кетіктер көп.

Еуразиялық даму банкі

Еуразиялық аймақтың азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі

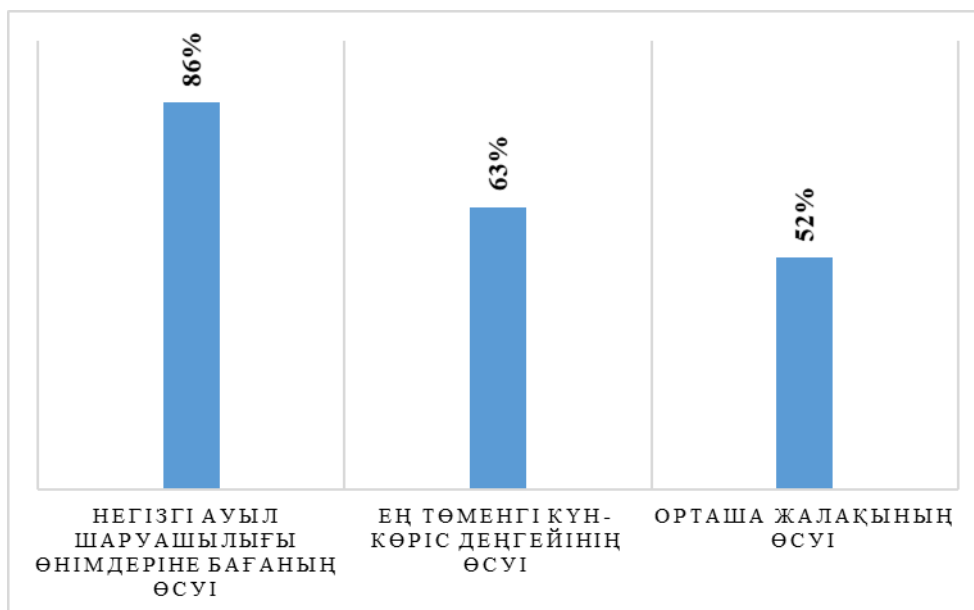
	Армения	Беларусь	Қазақстан	Қырғызстан	Ресей	Тәжікстан	Өзбекістан	Еуразия-лық аймақ
Бидай	20	90	125	62	150	61	73	132
Картон	101	100	104	99	88	96	88	92
Көк-өніс	102	103	108	96	87	102	129	103
Жеміс-жидек	103	57	38	111	44	96	122	65
Құс және мал еті	61	134	82	87	101	92	96	100
Сүт және сүт өнімдері	83	263	93	110	84	99	99	97
Жұмыртқа	100	128	100	90	98	98	100	99
Қант	12	141	8	68	100	0	0	84
Өсімдік майы	1	220	91	11	117	24	44	151

3 сурет - ЕЭК азық-түлік тәуелсіздігінің көрсеткіші

Әлеуметтік маңызы бар тауарлар қатарына кірген өнімдерді, мемлекеттік бағдарламалар арқылы арнайы қолдау жүйесі қарастырылуы маңызды. Себебі тапшылығы жоқ өнімдерді мемлекеттік тараптап қыруар қаражат арқылы қолдап, олардың ішкі тұтынысқа емес, экспорттық әлеуетін қамтамасыз етуге бағытталуы әбден мүмкін.

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ауыл шаруашылық саласын қолдау арқылы 2017-2021 жылдар аралығындағы ауыл шаруашылығы өнімділігінің өскенін байқасақта, елдің азық-түлікке экономикалық қолжетімділігінің төмендігін байқаймыз. 2015-2021 жылдар аралығындағы негізгі ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасының екі есеге жуық өсуі, және елдің әлеуметтік экономикалық сатып алу қабілетінің төмендігін 4-кескіннен байқай аламыз.

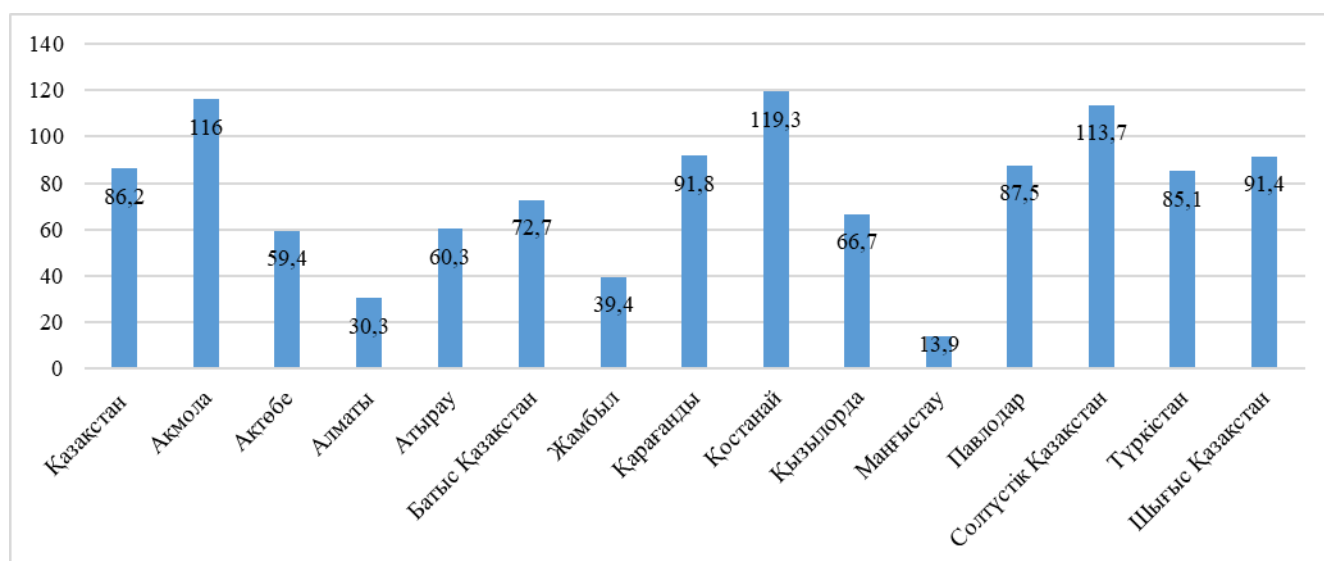
Егер сіз елдің азық-түлікпен қамтамасыз етілу көрсеткіштеріне қарасаңыз, онда тұтастай алғанда жағдай жақсы. Бірақ егер біз қанша өндіретініміз, қанша импорттайтынымыз және аймақтар бойынша экспорттайтынымыз туралы статистиканы талдайтын болсақ, онда жағдай анық көрінбейді. Қазақстанда экспорттық азық-түлік әлеуеті жоғары өңірлер бар. Сол Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Ақмола облыстары-белгілі аграрлық өңірлер. Шығыс Қазақстан мал шаруашылығына маманданған. Түркістан, Қарағанды облыстары өздерін азық-түлікпен жақсы қамтамасыз етеді.

4 сурет - 2015-2021 жж экономикалық көрсеткіштердің өсу пайызы

Бағаның өсуі елдің әр өңірінде әр түрлі қарқынмен жүзеге асып отқандығының бір себебі, шекаралық өңірлермен мегаполистердің қамтылу деңгейі деп қарастырауға болады. Өңірлердің аграрлық диспропорциясы ең алдымен, халықтың қалтасына ауыр соғатындығында. Елдің ішкі қамтамасыз ету деңгейі жаман болмаса да, Атырау, Маңғыстау, Ақтөбе облыстарының азық-түлікпен қамтамасыз етілуі өте төмен. Бірақ бұл аймақтар елді валюталық түсімдермен қамтамасыз етеді. Билік оларды қолдауға, аймақтар арасында тауар алмасуды құруға мүдделі болуы керек. Мысалы, осы шикізат артық көлемде өсірілетін аймақтардан өнеркәсіптік аймақтарға шикізат жеткізуді реттеуге болады.

Өңірлер бойынша азық-түлік өнімдеріне баға өсуін 5-кескіннен байқай аламыз. Қымбатшылық айрықша сезілетін аймақтар республиканың солтүстік өңірі болып тұр. Бұны халықтың аздығымен және логистикалық сервистің төмендігімен ұштастыруға болады.

5 сурет - 2015 жылдан 2021 жылға шаққандағы, ауыл шаруашылығы

өнімдеріне бағаның өсуі (өңірлер кесіндісінде), %

Қазақстанның географиялық ерекшеліктері толықтай дерлік тасымалдау мен логистикалық мәселелердің жиынтығынан тұрады. Кейбір жағдайларда ішкі өндірушілерді қолдау үшін жасалынған кейбір әрекеттер, азық-түлік өнімдерінің тапшылығына және тұрақсыздығына әкеп соғады. Маусымдылық және халықтың шоғырлануына байланысты азық-түлік өнімдерінің құбылмалы бағасына ұласады.

Ауыл шаруашылығы елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі болып табылады. Сол себептен 2005 жылы 8 шілдеде «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» қабылданды. Негізгі мемлекеттік мүдделерді орындау мақсатында, әрбір ауыл шаруашылығы субъектісі, кешендік азық-түлік қауіпсіздігінің элементіне айналды.

АӨК ауыл шаруашылығы, АШТӨ, агроинфрокұрлым, сауда және логистикасының синхронды дамуымен жүзеге асады. Негізгі элементтерді мемлекеттік қолдау арқылы, кешендік даму балансын ұстау жоспарланған болытын. Ауыл шаруашылығы саласын дамыту мақсатында 5 жылдық жоспарлар қабылданған болытын. «Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» соңғы жылдардағы негізгі драйверлік күшке айналдырды. 1-суреттен өнімділіктің артуын байқай аламыз.

2014 жылдан бері ауыл шаруашылығы саласын субсидиялау айтарлықтай модернизацияға ұшырады. Қарқынды және агрессивті субсидиялау көптеген оң және теріс нәтижелерін берді.

5-кестеге қарап талдау жасар болсақ, мемлекет тарапынан субсидиялау қарқынды өсіп отырған. Субсидия бойынша мемлекеттік қызмет көрсету жүйесі жылдар кесіндісінде көп өзгерістерге ұшыраған. Әртүрлі тексерістерден небәрі 2021-2022 жыл Қазақстан бойынша 329 әкімшілік құқық бұзушылық тіркелген болатын. Оған қоса Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттіктің есебі бойынша 32 қызметкерге іс қозғалған.

Субсидиялау кезіндегі қағаз құжат айналымының басты проблемасы субсидияларды бөлудің ашықтығы және кейіннен субсидияларға тең емес қолжетімділік, сондай-ақ өтінімдерді қабылдаудың басталғаны туралы Жеке АШТӨ хабарлаған кезде ЖАО мен ХҚКО-ларда өтінімдерді қабылдауға байланысты сыбайлас жемқорлық тәуекелдері болды, осылайша бірінші болып өтінім беру артықшылығы болды және субсидия алуға кепілдік берілді. Нәтижесінде, қалған фермерлер жылдан-жылға субсидия алуға үлгермеді, шалғай аудандарда тұру себептері бойынша өтінімдерді қабылдау мерзімі басталғанын білмеді және олар өтінім берген кезде субсидия қаражаты аяқталып үлгерді. Бұл ЖАО тарапынан да, фермерлердің өздері де сыбайлас жемқорлыққа алғышарттар жасады.

Субсидиялау жүйесіндегі ең үлкен қиыншылық ол, НҚА-лардың жиі өзгеруі болып отыр. Көптеген агроқұрлымдық субъектілердің шағымдары, субсидиялау жүйесіндегі өзгерістердің жиі қарқында болуы. Инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидалары 2019-жылмен 2023 жылдар аралығында 9 рет өзгеріске ұшыраған. НҚА, заң жобалары, жауапты мемлекеттік мекемелер және субсидиялау агенттерінің жиі өзгеруі, ең басты қиыншылықтардың бірі болып отыр.

5 кесте - ҚР ауыл шаруашылығы саласын субсидиялау бойынша 2013-2021 жылдар аралығындағы көрсеткіш, млн. теңге

Мемлекеттік субсидияларды бөлу мекемелері/ жылдар	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
Мемлекет бюджет тарапынан АШК қолдау бойынша жалпы көрсеткіш	88 667	152 311	180 800	220 730	260 485	226 179	357 251	387 416	409 210
Жергілікті бюджеттен АШК қолдау бойынша жалпы көрсеткіш	83 909	138 054	152 069	220 263	260 450	226 179	357 251	384 957	408 185
Өсімдік шаруашылығы	42 290	68 219	66 651	66 015	71 766	63 329	64 854	85 892	81 336
Мал шаруашылығы	41 618	49 380	68 897	84 020	73 990	76 661	116 108	114 030	122 757
Балық шаруашылығы	0	0	0	0	0	0	0	443	465
Қайта өңдеу	0	20 454	16 520	70 227	114 686	85 944	175 802	184 452	203 558
Кооперациялау	0	0	0	0	7	43	94	137	67 365
Республикалық бюджеттен АШК қолдау бойынша жалпы көрсеткіш	4 758	14 256	28 731	467 582	35 000	0	0	2 459 536	1 024

Инвестициялық субсидиялау бағдарламасын іске асырудың жыл сайынғы тәжірибесі бюджет қаражатының негізгі көлемі 45% - дан астамы ауыл шаруашылығы техникасы паркін жаңартуға тиесілі екенін көрсетеді. 2020 жылдың қорытындысы бойынша бюджет қаражатының негізгі көлемі 54,9 млрд.теңгеден астам немесе 53% өсімдік шаруашылығында ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуды субсидиялауға тура келді. 2017-2021 жылдары сатып алынған техника субсидиялаумен қамтылды. Шамамен 41,7 млрд. теңге немесе 45% мал шаруашылығы саласындағы инвестициялық жобаларды субсидиялауға бағытталған. Өсімдік шаруашылығы саласындағы жобаларды қолдауға қосымша 12,7 млрд.теңге немесе 1%, Өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласында – 2,5 млрд. теңге немесе субсидиялардың барлық сомасының шамамен 1% бағытталды.

АӨК субсидиялау келісімнің маңызды бөлімдерінің бірі болып табылады және белгілі бір міндеттемелер жүктейді. ДСҰ ережелері жол қозғалысы сияқты қызыл – тыйым салынған, сары – ескерту және жасыл-рұқсат етілген себеттерге бөлінеді. Өндірісті шектеу жөніндегі шараларды көздейтін көгілдір себет бар, бұл Қазақстан үшін өзекті емес. ДСҰ-ға кірген кезде Қазақстан ауыл шаруашылығының ЖІӨ-нің жалпы көлемінде 8,5% - дан аспайтын деңгейде мемлекеттік қолдаудың ең төменгі пакеті туралы уағдаласты. Салыстыру үшін, Қырғызстанда, Арменияда-ол 5% - ға тең. Алайда, қосымша 3,5% - ға айырбастау үшін Қазақстан дамушы елдер үшін арнайы сараланған пакеттен және рұқсат етілген DE minimis пакетінен тыс мемлекеттік қолдау шараларын қолданудан бас тартты. ДСҰ мүшелері жергілікті қамтуды қолдануды ынталандыруға байланысты экспорттық субсидиялар мен субсидияларды қолдана алмайды – бұл қызыл себет.

8,5% шектеу сары себет шараларына қатысты - бұл субсидиялардың екі түрі: тауарларға тән, тауарлардың белгілі бір топтарын өндіруді ынталандырады (бағаны қолдау, өтемақылар: өсімдік шаруашылығындағы гектарлық субсидиялар, тірі салмақтағы союға арналған құс еті, жұмыртқа, сүт, жүн, шошқа еті, жылқы еті, қой еті, тірі салмақтағы союға арналған ІҚМ, сары май, ірімшіктер және т.б.) және тауарлық-спецификалық емес – белгілі бір өнім түрін өндірумен байланысты емес (Инвестициялар, жеңілдікті несиелер, көлік.шығындар: кредиттер, асыл тұқымды мал шаруашылығы, тыңайтқыштар, гербицидтер бойынша мөлшерлемені субсидиялау, өнімділікті арттыру, ЖЖМ, тұқым шаруашылығы).

Түпкілікті нәтиже көрсеткішіне қол жеткізілді: ауыл шаруашылығының негізгі капиталына тартылған инвестициялардың жоспарлы көлемі, АӨК субъектілерін субсидиялау есебінен 405,5 млрд. теңге сомаға жоспарланды. Жеке инвестицияларды тартудың нақты сомасы 416,5 млрд. теңгені құрады. ДСҰ тұрғысынан тауарлық ерекшеліктер онша қажет емес, өйткені олар бағаны тікелей бұрмалайды. Осылайша, ДСҰ шеңберінде АӨК-дегі мемлекеттік қолдау түрлерін жіктеуге ғана емес, оларды нарықтар мен саудаға ықпал ету дәрежесінен талдауға және ажыратуға мүмкіндік беретін жүйе әзірленді және енгізілді. Бүгінгі таңда Қазақстандағы субсидиялардың барлық дерлік түрлері сары себетке кіреді және белгілі бір дәрежеде тауарлардың белгілі бір санаттарын өндірумен байланысты.

6 сурет - ДСҰ азық-түлік қауіпсіздігі бойынша субсидиялау классификациясы

Қазақстанда ауыл шаруашылығындағы инвестициялық субсидиялардың жасыл себеті қаржы қаражатын экологиялық және энергия үнемдеу технологияларымен байланысты жобаларға бағыттауды білдіреді. Бұл баламалы энергия көздерін дамыту, органикалық тыңайтқыштарды пайдалану немесе мал шаруашылығының жоғары деңгейі бар мал фермаларын құру болуы мүмкін.

Ауыл шаруашылығында жасыл себетке инвестиция салу Қазақстан үшін Азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде бірнеше артықшылықтар туғызуы мүмкін:

Өндірістік қуаттылықты арттыру: жасыл себетке инвестиция салу жергілікті фермалар мен көкөніс питомниктерінде өсірілген өнім көлемін арттырады. Бұл азық-түлік импортына тәуелділікті азайтады және елдің азық-түлік қауіпсіздігін нығайтады.

Экологиялық артықшылықтарды арттыру: жасыл инвестициялар экологиялық таза технологияларды қолдануға және қоршаған ортаға жағымсыз әсерлерді жоюға бағытталған. Бұл топырақ пен судың ластануын азайтады, өнім сапасын жақсартады және ауыл шаруашылығын дамыту үшін сау және тұрақты орта жасайды.

Экономикалық пайданы ұлғайту: ауыл шаруашылығының жасыл себетіне салынған инвестициялар заманауи технологияларды пайдалану және осы өнімдерді экспорттауға қатысу арқылы өндірістің жаңа әдістерін дамытуға бағытталады. Бұл жаңа жұмыс орындарын ашады және ел экономикасының дамуына ықпал етеді.

Қоғамдық қолдауды нығайту: азық-түлік қауіпсіздігі әрбір ел үшін басты міндет болып табылады және ауыл шаруашылығындағы жасыл себетті қаржыландыру халық пен азаматтық ұйымдардың қолдауын тиімді нығайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, ауыл шаруашылығындағы инвестициялық субсидиялардың сарыдан жасыл себетке ауысуы Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажетті қадам болып табылады. Бұл ауыл шаруашылығын дамыту, жаңа жұмыс орындарын құру және экономикалық өсу үшін Тұрақты орта құруға мүмкіндік береді.

Мәселен, мысалы, Австралия келесі себептер бойынша тікелей субсидиялаудан бас тартқан елдердің Керн тобына кіреді:

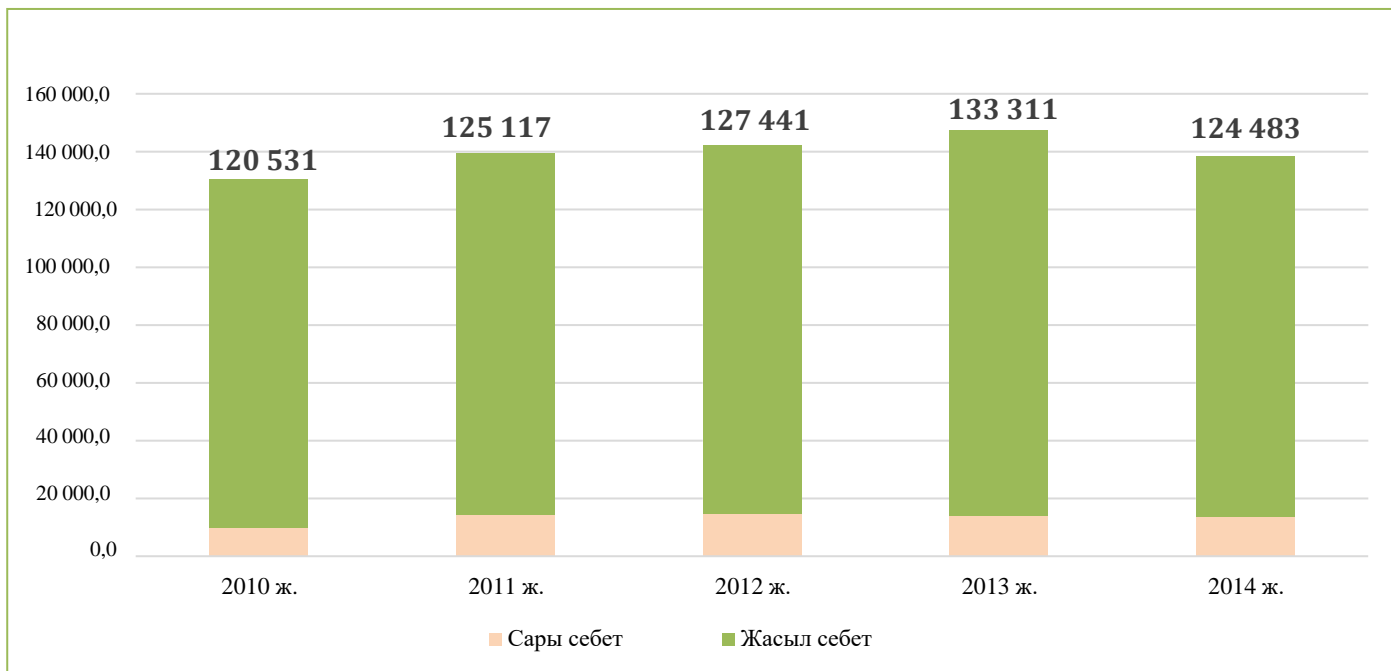
- АӨК-де бәсекелестік ортаның болмауы,
- өнім құнының бұрмалануы,
- инновацияның болмауы,
- тауарлар өндірісіндегі бұрмаланулар,
- тұтынушылар үшін салықтардың өсуі,
- жерді пайдаланудың нашарлауы (деградация және ластану).

Австралия өзінің мемлекеттік саясатын негізінен тәуекелдерді сақтандыру және кірістерді сақтандыру, ауруларды бақылау, инспекциялық қызметтер, зерттеулер, маркетинг және кеңейту арқылы фермердің тәуекелдерін азайту арқылы жүргізеді [22].

Осылайша, 2006-2018 жылдар аралығында Жасыл себеттің жалпы өнім көлеміндегі үлесі 6,7% - дан аспады. Тауарлық-спецификалық емес субсидиялар түрінде ұсынылған сары себеттің көлемі осы жылдар ішінде 1% - ға жеткен жоқ. Мұндай саясатпен австралиялық АӨК статистикалық мәліметтерге сәйкес тұрақты өсуді көрсетеді. 2006 жылдан бастап өнім көлемі 31 миллиард доллардан 61 миллиард австралиялық долларға дейін 2 есеге өсті.

Сары себетті қысқарту тенденциялары АҚШ-қа да сәйкес келеді. Мұнда сары және жасыл себеттің арақатынасы орта есеппен 10%-дан 90% - ға дейін. Мәселен 2010-2014 жылдар аралығында орта есеппен жасыл себетке жыл сайын шамамен 126 млрд.дл бағытталған (7-сурет).

Өткен жылдары АӨК секторын ішкі қолдаудың жоғары көлемінің тәжірибесі көптеген отандық фермерлерге жаңа өндірістерді іске асыруды және жұмыс істеп тұрған өндірістерді кеңейтуді бастауға мүмкіндік берді.

7 сурет - АҚШ бойынша азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында, АӨК субсидиялаудың себеттерге бөліну кесіндісі, млрд. доллар

Алайда, бюджет қаражатының шектеулі болуы және нәтижеге бағдарланған бюджеттің жүргізіліп жатқан саясаты жағдайында АӨК-ті мемлекеттік қолдаудың қазақстандық жүйесіне жалпы даму стратегиясын қайта қарау қажет.

Олардың жүргізген талдауын негізге ала отырып, тауарлардың белгілі бір тобына байланыстырмай қолдауды көздейтін және алушыларды кең қамтуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жаңа қаржы құралдары (инвестициялық субсидиялау, пайыздық мөлшерлемені субсидиялау, кепілдік беру және сақтандыру) бүгінгі таңда ең тиімді субсидиялар болып табылады. Мұндай субсидия субсидиялау нысанымен шектелмейді, керісінше ынталандырушы функцияны сәтті орындайды, жаңа технологияларды енгізу және өндірістерді жаңғырту есебінен АӨК өндірісінің тиімділігін арттырады. ДСҰ мен ЭЫДҰ-ның халықаралық жіктемелеріне сәйкес ол нарыққа бұрмаланған әсер етпейтін мемлекеттік қолдау түрлеріне жатады. АӨК-де инновацияларды ынталандырушы және бәсекеге қабілеттілікті арттырушы ретінде жіктеледі. Егер 2010 жылы барлық субсидиялар осы санатқа жататын болса, бүгін біз басымдықтар жаңа қаржы құралдарына, атап айтқанда инвестициялық субсидияларға ауысатынын байқаймыз. Бүгінде ол субсидиялардың жалпы қоржынында 55% құрайды. Алайда, ауыл шаруашылығы өнімдерін озық өндіруші елдердің тәжірибесіне қарасақ, олардың бұрмаланған субсидиялардан толық бас тарту жолымен және жасыл себеттің пайдасына жүріп жатқанын көреміз. Сонымен қатар, аграрлық өндіріс көшбасшыларының тәжірибесі Қазақстанға тәуекелдерді басқарудың барабар жүйесі бар бәсекеге қабілетті АӨК нарығын құру пайдасына жоғары ішкі тікелей қолдаудан біртіндеп бас тарту және жасыл себетке кезең-кезеңімен көшуді жүзеге асыру қажет болатын өз моделін әзірлеу қажет екенін көрсетеді.

Жасыл себетке өті үзінділігінің техникалық көрсеткіштеріне қарар болсақ, 2013-жылдан бері АӨК-нің қайта өңдеу саласына белсенді қолдау көрсетіліп келе жатқанын байқаймыз. Елде өндірілген өнімдердің шикізат күйінде сыртқа кетуі, кең етек жайған болатын. Соңғы жылдары, отандың өнімдер арқылы дайын өнім жасап, негізгі азық-түлік себетінің 80 пайызын қамтамасызету жоспарға қойылған.

Шикізат өнеркәсібінен дайын тамақ өнімдерін өңдеуге көшу Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамыту үшін маңызды қадам болып табылады. Бұл өнімнің қосылған құнын арттыруға, жаңа жұмыс орындарын құруға және елдің экспорттық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, тамақ өнімдерін қайта өңдеу халықтың тамақтану сапасы мен қауіпсіздігін жақсартуға, сондай-ақ азық-түлік импортына тәуелділікті азайтуға мүмкіндік береді. Осының арқасында логистика мен өнімді тасымалдауға кететін шығындар азаяды, бұл тұтынушылар үшін оның құнының төмендеуіне әкеледі.

Тұрақты азық-түлік базасын қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығында, оның ішінде жоғары ауыл шаруашылығы оқу орындары саласында және біліктілікті арттыру саласында кадрлар даярлау қажет.

Бүгінгі таңда Қазақстанда көптеген тамақ өнімдерін өндірушілер тек шикізат өндірумен айналысады, бұл оларға барынша пайда алуға және дамуға мүмкіндік бермейді. Сондықтан азық-түлік өнімдерін неғұрлым жоғары технологиялық және жоғары кірісті өндіруге көшу Қазақстанда ауыл шаруашылығын табысты дамыту үшін қажетті шарт болып табылады.

Отандық агротехникалық парктің 82 % шет елдік техникалармен толықтырылған. Дала жұмыстарына арналған агротехника, өңдеу және қайта өңдеу саласындағы техникалардың басым бөлігі, Беларусь, РФ, Қытай, Түркия мемлекеттерінен импортталады.

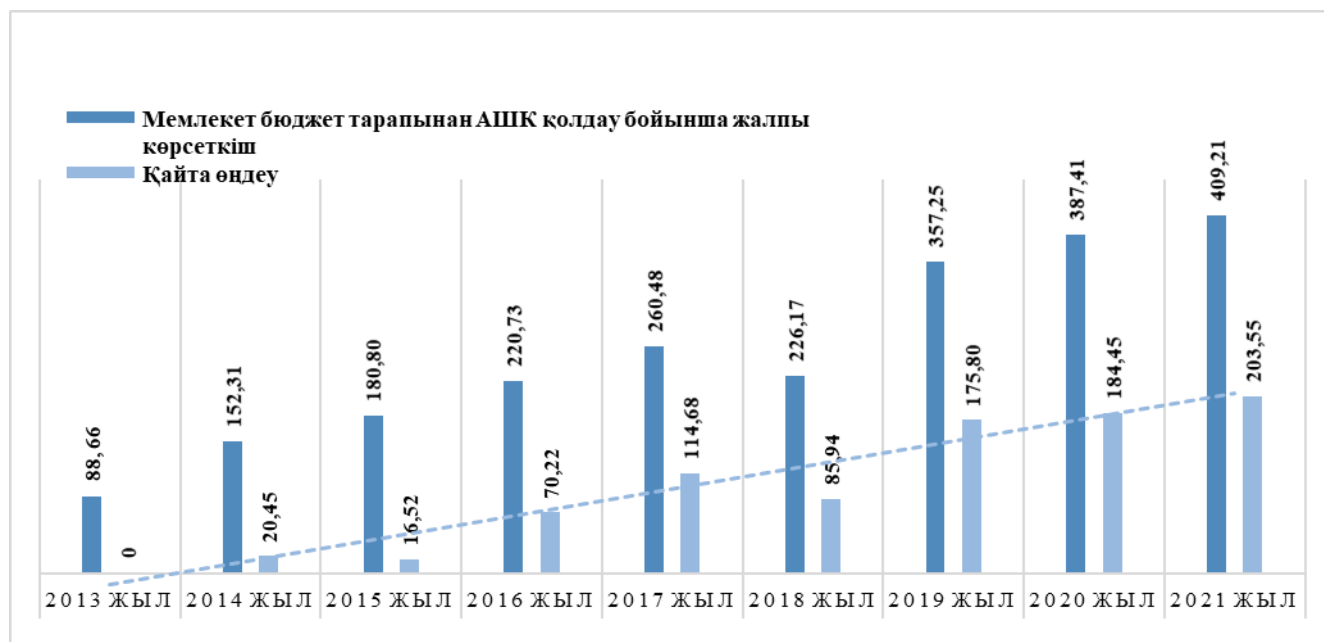
Отандық төлдерді асылдандыру бағдарламалары шет елдік асыл төлдерді сатып алумен жүзеге асып отыр. Асылдандыру бойынша төлдер мен селекциялық өнімдердің 93% пайызы толық шетелдік технологиялармен жүргізіледі. Сүт және ет саласындағы агроқұрлымдардың ірі қаралары, шет елдік ветеринариялық препараттармен, жабдықтарын қажет етеді.

Отандық агрохимиялық кешен ішкі нарықты қамтамасыз ету деңгейі 30% аспайды, пестицидтер, гербицидтер, бейорганикалық тыңайтқыштар және ветеринариялық препараттар Ресейлік және басқа шет елдерге тәуелді.

Ауыл шаруашылығы салысы кадрлық дағдарысқа ұшырап отыр. Салада жобамен жоғарғы білімі бар 6 мың қызметкер жетіспейді. Ал отандық аграрлық ЖОО бітірген түлектердің 73% мамандығын қайта ауыстырады немесе мамандығы бойынша жұмыс жасамайды.

Осы қайта өңдеу саласының маңызды бір аспектісі ретінде, қант саласы болып отыр. АШТӨ мен шағын егіс алқаптарының ұсақ тауарлылығына, импорттық тұқымдардың жоғары құнына, фермерлердің техникалық жарақтандырылуының төмендігіне және суармалы сумен қамтамасыз ету жөніндегі проблемаларға байланысты отандық шикізаттың болмауы егіс

алқаптарының 1990 жылдардағы 85 мың гектардан ағымдағы жылы 11,6 мың гектарға дейін төмендеуінің негізгі факторлары болып табылады. Талдау көрсеткендей, басқа дақылдарды (картоп, жүгері) өсірудің рентабельділігі қант қызылшасымен салыстырғанда бірнеше есе жоғары. Республикада жылына 532 мың тонна көлемінде қант тұтыну кезінде отандық шикізат есебінен қамтамасыз ету 7%-7, отандық зауыттардың шикі Қамысты қайта өңдеу есебінен – 35%–, қант импорты есебінен-58% -. құрады.

8 сурет - АӨК субсидиялау кеңістігінде, өңдеу және қайта өңдеу саласындағы субсидиялау көрінісі, млрд. теңге

Қант саласын дамыту үшін белгілі бір шаралар қабылдануда, атап айтқанда: суару желілерін реконструкциялау есебінен 38,5 мың га суармалы жерлерді қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуде, 8 мың га-ға жуық сумен қамтамасыз ету жақсартылды;

су үнемдеу технологияларын қолдану алаңдарын 5 мың гектарға ұлғайту бойынша;

өнімділікті арттыру үшін минералды тыңайтқыштардың қажетті көлемін енгізу бойынша;

2022 жылы 1,5 млрд теңге сомасына 17,6 мың тонна тыңайтқыш субсидияланды. Жалпы, минералды тыңайтқыштарды субсидиялау үшін қаржы қаражатының қажеттілігі 2023 жылы – 2,5 млрд теңгені, 2024 жылы – 3,8 млрд теңгені, 2025 жылы – 5,0 млрд теңгені құрайды.

Бірақтары елдегі қант саласының шаруалар үшін рентабельді болмай тұруы, ол шет елдерден келетін қанттың арзан болуы. Ішкі өндіріс тым шығынды және субсидиялау көлемі де аз екендігі айқын. Шаруалар тарапынан жүргізілген сұхбаттарда 1 кг қант қызылшасы 50-60 тенгенің жобасында сатып алынады. Өңдеуші зауыттар бағаның жартысыны мемлекет субсидиялайтынын айтқан болатын. Қант саласына инверторлық тартылымдардың аз болуы, шикізаттың аздығы. Себебі, қант өнімі шаруалар үшін қаржылай тиімсіз болып тұр. Оның

орнына соя немесе бақша өнімдерінің пайдасы артық.

Бүгінгі таңда субсидиялау басымдықтарын айқындаудың ашықтығына, сондай-ақ фермерлердің субсидияларды мақсатты пайдалануына байланысты сын-қатерлер де бар. Сонымен қатар, АӨК нарығының әртүрлі салаларына теріс әсер етуі мүмкін жекелеген кіші салалардың бұрмалану және артық субсидиялау тәуекелдері бар.

Аталған проблемаларды шешу жалпы АӨК субсидиялауды бағалаудың ашық, ғылыми негізделген, тиісті әдістемесін әзірлеу болуға тиіс. Мұндай бағалаудың дұрыстығы мен өзектілігін қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығында тиісті ашық көлемді статистикалық деректердің болмауына байланысты проблемаларды шешу қажет. Бұл өз кезегінде пайдаланушылардың әртүрлі санаттары (фермерлер, шенеуніктер, зерттеушілер, азаматтар және т.б.) үшін автоматтандырылған ақпараттық платформа негізінде ауыл шаруашылығы статистикасы жүйесін әзірлеуді талап етеді.

Инвестициялық субсидиялау бағдарламасын іске асырудың жыл сайынғы тәжірибесі бюджет қаражатының негізгі көлемі 45% - дан астамы ауыл шаруашылығы техникасы паркін жаңартуға тиесілі екенін көрсетеді. 2020 жылдың қорытындысы бойынша бюджет қаражатының негізгі көлемі 54,9 млрд.теңгеден астам немесе 53% өсімдік шаруашылығында ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуды субсидиялауға тура келді. 2017-2021 жылдары сатып алынған техника субсидиялаумен қамтылды. Шамамен 41,7 млрд. теңге немесе 45% мал шаруашылығы саласындағы инвестициялық жобаларды субсидиялауға бағытталған.

Өсімдік шаруашылығы саласындағы жобаларды қолдауға қосымша 12,7 млрд.теңге немесе 1%, Өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласында – 2,5 млрд. теңге немесе субсидиялардың барлық сомасының шамамен 1% бағытталды.

Түпкілікті нәтиже көрсеткішіне қол жеткізілді: ауыл шаруашылығының негізгі капиталына тартылған инвестициялардың жоспарлы көлемі, АӨК субъектілерін субсидиялау есебінен 405,5 млрд. теңге сомаға жоспарланды. Жеке инвестицияларды тартудың нақты сомасы 416,5 млрд. теңгені құрады.

Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігіне 34,2 мың зерттеу (іс-шаралар жоспарымен 34,2 мың) жүргізілді, оның ішінде: микробиологиялық зерттеулер 4,7 мың зерттеу, уытты элементтердің (ауыр металдардың тұздары) шекті жол берілетін концентрацияларын анықтау – 1,2 мың зерттеу, уытты элементтердің (ауыр металдардың тұздары, диоксиндер және ұқсас заттардың диоксиндері) шекті жол берілетін концентрацияларының санын анықтау (ПХД) – 0,3 мың зерттеу, радиологиялық зерттеулер – 1,5 мың зерттеу, ластаушы заттардың қалдық мөлшерін анықтау – 26,3 мың зерттеу, паразитологиялық зерттеулер-0,2 мың зерттеу.

2021 жылдың қорытындысы бойынша 34,2 мың зерттеу жүргізілді:

- Қазақстан азаматтары мен жануарлар дүниесін аса қауіпті аурулардан қорғауға бағытталған мал шаруашылығы өнімдерін зерттеу бойынша мониторингтік іс-шаралар жүргізілді;

- сапасыз және қауіпті тамақ өнімдері уақтылы анықталып, тиісті шаралар

қабылданды;

- елдің экспорттық әлеуетін дамытуға және жалпы Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін арттыруға үлес қосылды.

2021 жылы 598,5 мың тонна өңделген сүт (2019 жылмен салыстырғанда өсім 4,9% - ға), 221,7 мың тонна ашытылған сүт өнімі (өсім 4,8% - ға), 24,6 мың тонна сары май (өсім 26,5% - ға), 32,6 мың тонна ірімшік пен сүзбе (4,5% - ға) өндірілді, 9,4 мың тонна қоюландырылған сүт (өсім 26,0% - ға), 34,6 мың тонна балмұздақ (өсім 9,0% - ға).

Сондай-ақ, ет өңдеу көлемі 2015 жылғы 285,2 мың тоннадан 2019 жылы 378,3 мың тоннаға дейін 32,6% - ға ұлғайды.

Заттай түрде 2021 жылы 58,7 мың тонна шұжық өнімдері (8,2% - ға), 9,5 мың тонна ет және ет-өсімдік консервілері (11,0% - ға өсім) өндірілді.

Сонымен қатар, мемлекет жүзеге асыратын бағдарламалар елдің азық-түлік қауіпсіздігіне әсер етеді. Мәселен, 2021 жылы мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу өнімдерінің отандық өндірісінің ішкі тұтынуғағы үлесі 2015 жылмен салыстырғанда артып келеді. Атап айтқанда, шұжық өнімдерінің отандық өндірісінің үлесі 2015 жылғы 54,5% - дан 2020 жылы 61,0% - ға дейін, өңделген сүт 91,7% - дан 102,2% - ға дейін, ашытылған сүт өнімдері 87,0% - дан 89,0% - ға дейін, сары май 77,0% - дан 81,0% - ға дейін ұлғайды. Бұл қолдау елдің әлеуметтік аспектілеріне де оң әсер етеді [4].

АӨК субсидиялаудың техникалық жағдайы мен бизнес процестерінің қиындығы да саланың бір өзекті мәселесіне айналып отыр. Бір жыл ішінде АШБ-ға 4-5 мың өтінім келіп түсетінін ескере отырып, олар уақтылы қаралып, өңделуі тиіс, кез келген жағдайда біркелкі емес жүктеме жүргізілетін жұмыстардың сапасының төмендеуіне әкеледі. Бұл ретте іс жүзінде мұндай қателіктер фермерлер үшін пайдалануға беру мен субсидиялауға беру арасындағы мерзімдер бойынша қолда бар шектеулерге байланысты субсидиялаудың жалғыз мүмкіндігін жіберіп алуы мүмкін.

Ерекше қарауды қажет ететін тағы бір маңызды мәселе-субсидиялау кезінде жауапкершілік дәрежесін бөлу және тәуекелдерді басқару. Осылайша, сараптамалық сауалнаманың қорытындысы бойынша өтінімдерді қарауға байланысты барлық жүктеме, сондай-ақ оларды заңнамаға сәйкес тиісінше қарау үшін жауапкершілік АШБ басшылығы жауапты тұлғалар ретінде айқындаған АШБ 1-2 қызметкерінің құзіреттілігіне түседі.

Бұл ретте, ақпараттық жүйенің қызметкерлері ЖАО қызметкерлерін түсіру және өздігінен жүретін техниканың, автокөліктің бір бірлігін субсидиялауға арналған қарапайым өтінімдерді қарауды толық автоматты режимге ауыстыру арқылы адами фактормен байланысты тәуекелдерді азайту мүмкіндігі бар екенін атап өтеді. Бұл ұсынысты іс жүзінде енгізу қажет деп санаймыз. Мұндай қызметті өңдеу үшін сатып алу фактісін тексеру электрондық шот-фактуралар жүйесі арқылы, ал меншік құқығы ауыл шаруашылығы техникасын тіркеудің мемлекеттік жүйесі арқылы немесе автокөлік құралдары туралы сөз болғанда МАИ ақпараттық базасы арқылы салыстырып тексеру арқылы жүргізіледі.

Жыл сайынғы тексерулердің қорытындысы бойынша инвестициялық жобаларды қарау актілерін өткізудің сапасыздығы өңірлік АШБ және аудандық

ауыл шаруашылығы бөлімдерінің өкілдерінен тұратын мамандар тобымен анықталады. Өтінімдердің көптігін және ЖАО-да кадрлардың жетіспеушілігін ескере отырып, тексерулер толық көлемде және тиісінше жүргізілмейді. Бұл функция сонымен қатар мамандар тобы үшін іссапар және көлік шығындарына айтарлықтай шығындарды талап етеді. Инвестор объектіні өткізу орны бойынша көрсетілген АШТӨ бойынша мәлімделген объектілердің болмауы түріндегі дәйексіз деректер мен бұзушылықтарды ұсынған жағдайда, көп жағдайда ЖАО өкілдері ғана жауапқа тартылады. Болашақта бұл ЖАО қызметкері лауазымының имиджі мен тартымдылығына теріс әсер етеді және жауапты орындаушылардың жұмыстан шығаруды ықтимал жазалардан артық көретіндігіне әкеледі. Осы мәселені шешу үшін ЖАО қызметкерлерінің өздері инвестициялық жобаларды қарау жөніндегі функцияны алып тастауды ұсынады, бұл олардың көзқарасы бойынша жобаны іске асыру орындарына шығу рәсімдерімен байланысты шығындарды едәуір оңтайландыруға мүмкіндік береді немесе тек қана ірі инвестициялық күрделі жобалар үшін осындай қарап-тексерулерді көздейді. Бұл ретте, ЖАО қызметкерлері жалған ақпарат беру фактілері анықталған жағдайда АШТӨ-ні тарту практикасын күшейту қажет деп санайды. Ақпараттық жүйені техникалық әзірлеушілердің сауалнамасы бұл мәселені ішінара шешу үшін олар АШМ-ге инвестициялық жобаларды қарау рәсімдері жүзеге асырылатын арнайы мобильді қосымшаны құру және енгізу туралы ұсыныспен жүгінгенін көрсетті. Бұл мобильді қосымшада нақты геолокация белгісі бар инвестициялық жобаны іске асыру орнынан мезгіл-мезгіл фото және бейне тіркеуді жүзеге асыруды көздейді. Болашақта бұл тұрақты негізде жаңартылатын субсидияланған басым инвестициялық жобаларды іске асырудың өзекті нүктелік электрондық картасын жасауға мүмкіндік береді. Мұндай шешім ақпараттың және өңірлердегі инвестициялық белсенділік пен өндірістік қуаттардың тұтас және салыстырмалы бейнесін алудың пайдалы көзіне айналады, бұл өз кезегінде инвестициялық саясатты неғұрлым нақты және сапалы қалыптастыруға, оның ішінде инвестициялық субсидиялау бағдарламасы шеңберінде бюджеттік ресурстардың көмегімен оны ынталандыруға мүмкіндік береді.

Мұндай мобильді қосымшаны құру және іске қосу цифрландыру бізге ашатын қажеттіліктер мен мүмкіндіктерді ескере отырып, сөзсіз қадам болады деп санаймыз. Сонымен қатар, бірінші кезеңде ЖАО қызметкерлерінің мобильді қосымшаға алғашқы тексеру және деректерді енгізу функциясын орынды деп санаймыз. Болашақта субсидиялауды ұсыну кезінде қарсы міндеттеме түрінде белгіленген кестеге сәйкес ақпаратты, оның ішінде фото-Бейне есептерді жаңарту жөніндегі функцияны бекіту қажет. Тұтастай алғанда, фермерлер үшін пайдалануға оңай қол жетімді қосымшаны әзірлей отырып, мемлекет өз тарапынан қосымша ақпарат көзін, сондай-ақ көрсетілген мемлекеттік қызметтердің сапасы бойынша кері байланыс алу мүмкіндігін алады.

Сонымен қатар, мұндай қосымша фермерлердің субсидиялау ережелерінде көзделген есептілікті ұсынбау мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Тұтастай алғанда, фермерлердің үлкен қамтылуын және жарақтандырудың техникалық деңгейін, субсидиялаудың ақпараттық жүйесін көптеген мемлекеттік дерекқорлармен интеграциялау дәрежесін ескере отырып, деректерді статистика

органдарына одан әрі қайта бағыттай отырып, бірыңғай терезе арқылы фермерлерде есептілікті қалыптастыру және қабылдау жөніндегі бағыт порталды дамыту үшін үлкен әлеует болады деп есептейміз.

Субсидиялаудың ақпараттық жүйесі платформасында инвестициялық субсидиялау бағдарламасы шеңберінде үлкен деректерді жинақтай отырып, мемлекеттік қолдау саласындағы саясатты қалыптастыратын әзірлеушілер мен менеджерлер дамудың әртүрлі баламалы нұсқаларын көздей отырып, талдау үшін тиісті деректерді алуға және жоспарларды сапалы қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Жалпы, сарапшылар ауыл шаруашылығы министрлігі ақпараттық жүйені әзірлеушілермен бірлесіп көптеген салалық мемлекеттік органдардың арасында алғаш рет үлкен бюджеттік ресурстарды тартпай субсидиялауды автоматтандыруды іске асыра алғанын атап өтті. Бұл ретте, инвестициялық субсидиялау тәжірибесі ерекше маңызды, өйткені бүгінгі күні дамудың 40-қа жуық бағытын қамтитын және субсидияларды ұсынудың көптеген қолдау құралдары мен вариациялары бар жалғыз тетік болып табылады. Ақпараттық жүйені әзірлеушілер сондай-ақ табысты іске қосу мен іске асыру негізінен АШМ тарапынан әзірлеушілер енгізген бастамашылық пен үлеске байланысты екенін атап өтеді.

Сонымен, бұл жұмыс келесі зерттеу сұрақтарына жауап беру мақсатында жүргізілді:

- Қазақстанда АӨК инвестициялық субсидиялау бағдарламасы тиімді ме? Субсидиялау тиімділігінің төмендеуіне қандай факторлар әсер етеді?

- Субсидиялау тетігін жетілдіру жолдары қандай? Жүргізілген зерттеулер негізгі проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді,

инвестициялық субсидиялауды іске асыруға байланысты, сондай-ақ даму үшін перспективалық бағыттарды айқындау.

Біріншіден, қолданыстағы НҚА, заңнамалық база мен мемлекеттік бағдарламаларды талдауға, осы бағытта жүзеге асырылып жатқан саясаттың идеологиясын анықтауға мүмкіндік беретін Құжаттамалық сипаттама жүзеге асырылды.

Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерге шолу ҚР - да инвестициялық субсидиялау тақырыбы аз зерттелгенін, сонымен бірге ЕАЭО бойынша әріптес елдердің субсидиялауды іске асыру кезінде ұқсас проблемалары мен нюанстары байқалатынын көрсетті.

Автоматтандырылған режимде инвестициялық субсидиялауды жүзеге асырудың алғашқы жылдарының қорытындылары, мемлекеттік қызмет ретінде инвестициялық субсидиялау сапасының ағымдағы жай-күйі бойынша талдау жүргізілді және цифрлық технологияларды ескере отырып, инвестициялық субсидиялауды іске асыру жөніндегі проблемалар айқындалды.

Өңірлік бөлімдегі байқау жергілікті жерлерде мемлекеттік қызмет көрсету кезінде туындайтын кемшіліктер мен кемшіліктерді анықтауға көмектесті, тексеру комиссияларының зерттелген есептері жағдайды нақты практикалық мысалдармен сипаттауға көмектесті. Сонымен қатар, саладағы тікелей сарапшылармен – АШТӨ және ЖАО қызметкерлерімен – көрсетілетін қызметті

берушілермен жүргізілген сұхбаттар суретті тұтастай ашуға және жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін "тамақ" беруге мүмкіндік берді.

Анонимділік шарттарын сақтай отырып жүргізілген сараптамалық сұхбаттың қорытындылары, ЖАО өкілдері инвесторлар жүгінетін ең танымал үш сұранысты атап өтеді.

Біріншіден, субсидиялауға қаражаттың жетіспеушілігі. Инвестициялық субсидиялауды іске асыруға жауапты АШҚ қызметкерлерінің деректері бойынша барлық өңірлерде субсидияларға қажеттілік бюджеттің қолда бар көлемінен кемінде 1,5 – 2 есе асады.

Екіншіден, АШТӨ тұрақты негізде субсидия құны есептелетін жобалардың паспорттарында рұқсат етілген ең жоғары құнды жаңарту қажеттілігі туралы сұрау салулармен жүгінеді. Сонымен, егер төлқұжат болса. Техниканың нақты құнының 25% өтеу көзделген, онда субсидиялау кезінде факті бойынша тек 10-15% өтеледі. Бұл ЖАО деректері бойынша субсидиялау қағидаларында белгіленген көрсеткіштер 2018 жылдан бастап жаңартылмағандығына байланысты.

Үшіншіден, шаруа қожалықтарының белгілі бір тобында мүлікті тіркеу және есепке алу тәртібіндегі түсініксіздік үлкен проблема және заңнамалық қақтығыс болып табылады. Сонымен, ЖАО және ақпараттық жүйенің қызметкерлері мұндай шаруашылықтарды тіркеу заңды тұлғаларды тіркеу сияқты бизнес сәйкестендіру нөміріне жүргізілетінін атап өтті. Алайда, жер заңнамасының талаптарына сәйкес, мұндай шаруашылықтар өздерінің жер учаскелерін, техникасын жабдықтарын және инвестициялық жобаларын ЖСН-ге тіркеуі керек, өйткені тұтастай алғанда, тіркеуді жүргізетін органдар мұндай шаруашылықтарды заңды тұлға деп танымайды, өйткені олар ЖШС немесе ақ формасын кимейді. Осылайша, субсидиялау кезінде техника мен жабдықты бір тұлға арқылы сатып алған, ал иелену –тікелей тіркеу басқа тұлғаға жүргізілген жағдай туындайды, бұл мұндай шаруашылықтарға субсидиялар төлеуге мүмкіндік бермейді.

Қорытынды

Ауыл шаруашылығы ішкі нарық пен экспорт үшін азық-түлік өндірісін қамтамасыз ететін Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады.

Зерттеу Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамыту перспективаларын және осы саланы мемлекеттік кешенді қолдау мүмкіндіктерін айқындау мақсатында жүргізілді. Зерттеу нәтижелері келесі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік береді:

Ғылыми, техникалық, саяси және имидждік саладағы кешенді қатынасты көздейтін азық-түлік тәуелсіздігінен азық-түлік қауіпсіздігіне көшу қажет.

Қаржылық, құқықтық, техникалық, ғылыми және кадрлық шараларды қамтитын Ауыл шаруашылығын мемлекеттік кешенді қолдау саланың табысты дамуының негізгі факторы болып табылады.

Зерттеу нәтижелері:

- азық-түлік қауіпсіздігін бағалау моделін әзірлеу;
- Жалпы өнімнен Ауыл шаруашылығын қолдау деңгейінің ұсыныстары;
- азық-түлік қауіпсіздігін арттыру дәрежесін анықтау.

Бірінші ұсыныс:

Ұсынылған шараларды жүзеге асырудың экономикалық әсерін келесідей бағалауға болады. Азық-түлік қауіпсіздігі рейтингі бойынша Қазақстан 72,1 балл жинап, 32-орынға ие болды. Біздің әдістеме бойынша коэффициент 0,734 немесе 73,4 балл немесе пайызды құрады. Сәйкестік 98,1% құрайды. Бұл халықаралық рейтингті бағалауға өте жақын. Енді Қазақстанға ұқсас экономиканың ауыл шаруашылығы өнімі нарығындағы жағдайды қарастырайық, бұл жағдайда мұндай ел Норвегия болып табылады. Норвегияның азық-түлік қауіпсіздігі бойынша рейтингі 80,5 немесе 0,805 құрайды. Әзірленген азық – түлік қауіпсіздігі моделіне сәйкес осы индекске қол жеткізу үшін екі өзара тәуелді көрсеткіштердің (индекстердің) деңгейін арттыру қажет: ішкі нарықтағы отандық өнім үлесінің IP – индексі және нормативке сәйкес жан басына шаққандағы өнімдерді тұтыну IC-индексі. Бұл ретте, ең төменгі күнкөріс деңгейінен (I_{min}) жоғары табысы бар халық үлесінің индексін өзгеріссіз қалдырамыз. Ауыл шаруашылығын субсидиялауды ұлғайту ішкі нарықтағы отандық өнімнің үлесін 77,5% - дан 80,5% - ға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ нормативке сәйкес жан басына шаққандағы өнімдерді тұтыну деңгейін арттыруға мультипликативті әсер етеді. Біздің индекстерді әзірленген модельге ауыстыра отырып, біз осы индекстің өсу деңгейін есептейміз. Ол 54,0% - дан 68,4% - ға дейін көтеріледі.

$$I_{FC} = \sqrt[3]{I_P \cdot I_C \cdot I_{min}} = \sqrt[3]{0,805 \cdot 0,684 \cdot 0,948} = 0,805.$$

Осылайша, ауыл шаруашылығын қолдау бойынша ұсынылған шаралар орта-ұзақ мерзімді перспективада азық-түлік қауіпсіздігі индексін 8,4 баллға дейін (72,1-ден 80,5-ке дейін) арттыруға мүмкіндік береді. Бұған ішкі нарықтағы отандық өндіріс өнімінің үлесін 77,5% - дан 80,5% - ға дейін ұлғайту және нормативке сәйкес жан басына шаққандағы өнімді тұтыну нормасын 54,0% - дан

68,4% - ға дейін арттыру есебінен қол жеткізілетін болады.

Екінші ұсыныс.

АӨК дамыту жолымен азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін арттырудың бір тәсілі ауыл шаруашылығы өндірушілеріне қолдау (субсидия) деңгейін арттыру болып табылады. Бұл қолдау деңгейі ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (ЖК) 4,5 – 5,5% құрайды.

Келіссөздер нәтижелері бойынша міндеттеме келісілді, оған сәйкес: Қазақстан өзінің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілеріне бере алады:

✓ ауыл шаруашылығының жалпы өнімі құнының 8,5% - на тең сомаға өнімге байланбай субсидия өндіру;

✓ сондай-ақ әрбір нақты өнімнің жалпы құнының 8,5% - на тең сомаға өнімге байланыстырудағы субсидиялар.

Осылайша, субсидиялар көлемі ауыл шаруашылығының ЖК құнына тікелей пропорционалды.

Сондықтан азық-түлік қауіпсіздігін арттыру мақсатында АӨК қолдау көлемін жалпы өнім құнының 8,5% - на дейін ұлғайту қажет.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасында мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру көлемі келесідей көрсетілген.

2021 жыл 471,9 млрд теңге

2022 жыл 414,1 млрд теңге

2023 жыл 485,6 млрд теңге

2024 жыл 674,8 млрд теңге

2025 жыл 656,9 млрд теңге

Егерде жалпы өнімнің қолдау деңгейі 5,5 %-дан 8,5%-ға дейін көтерер болсақ, 2024 жылы 1043,24 млрд теңге, 2025 жылы 1015,56 млрд теңгеге дейін ұлғайту.

Үшінші ұсыныс:

Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022 – 2024 жылдарға арналған жоспарының (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 178 қаулысы) 11 бөлімінде көрсетілген («Ішкі нарықта негізгі азық-түлік тауарларының импортын алмастыру жөніндегі шараларды 2024 жылға қарай қант бойынша 80 %-ға іске асыру») көрсеткіштерге қол жеткізу мақсатында:

Инвестициялық субсидиялау кезіндегі негізгі бағыттар елдің ішкі азық-түлік сұранысын қанағаттандыратын және ең осал салаларға қарқынды мемлекеттік қолдауларды арттыру керек.

Инвестициялық салымдар кезінде агроөнеркәсіптік кешен субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидасындағы 29 бөліміне келесі өзгерістерді енгізу ұсынылады. (Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2018 жылғы 23 шілдедегі № 317 бұйрығы.)

№ 29 "Қант өндіру жөніндегі кәсіпорынды құру және кеңейту" жобасының паспорты

Қазіргі жағдайында өңлеу қуаттылығына байланысты жүргізілетін тонна тәулігіне - 8 750 000 тг

Қазіргі жағдайы: Инвестициялық салымдарды өтеу үлесі – 25%

Ұсыныс: Инвестициялық салымдарды өтеу үлесі – 40%

Қазіргі жағдайы: өңдеу қуаты тәулігіне 5000 тоннадан басталатын шикізат өңдеу жөніндегі кәсіпорынды салу кезінде

Ұсыныс: өңдеу қуаты тәулігіне 2000 тоннадан басталатын шикізат өңдеу жөніндегі кәсіпорынды салу кезінде

Төртінші ұсыныс:

Саладан қаражаттың кетуін шешу мақсатында бизнес үшін қарсы міндеттемелерді, сондай-ақ субсидияларды беру және нысаналы пайдалану жөніндегі цифрлық шешімдерді енгізу қажет. Қазақстанда ауыл шаруашылығы мемлекеттік қолдау алатын субъектілер ауа-райы, өсімдіктер мен жануарлар аурулары, экономикалық жағдайдың өзгеруі және т.б. сияқты түрлі тәуекелдерге тап болуы мүмкін. Бұл ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің өз мүмкіндіктеріне деген сенімін арттырып, банкроттық қаупін азайтуы мүмкін. Сонымен қатар, міндетті сақтандыру мемлекет үшін пайдалы болуы мүмкін, өйткені бұл ауыл шаруашылығындағы тұрақты және болжамды жағдайды қамтамасыз ете алады және дағдарыс жағдайында қосымша мемлекеттік көмек сұрауларының ықтималдығын азайтады.

Қазіргі жағдайы: Сақтандыру сыйлықақыларын субсидиялау қағидаларында (Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 19 мамырдағы № 172 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 20 мамырда № 20673 болып тіркелді.) сақтандырудың агроқұрлымдар тарапынан тек қана еркілі түрде екендігі айтылған.

Ұсыныс: Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді жылына 10 млн тенгеден астам субсидия алған жағдайда, өндірісті, егістікті, мал бастарын сақтандыруды міндеттеу қажеттілігі бар. Сақтандырулар шаруашылықтар мен өндірісті келесідей қауіп-қатерден сақтайды: құрғақшылық, мал басының карантинге жабылуы (брюцеллез, сібір жарасы т.б.), өрт, су тасқыны, құс тұмауы, саяси жағдайларға байланысты шекараның жабылуынан, тт. тб.

Мысалы: 2021 жылғы құрғақшылықтың кесірінен 2,1 млн гектар (13,7%), егістік қажетті көлемдегі егістік жинай алмады, 178,3 мың гектар (1,1%) егістік құрғақшылықтан мүлде күйреп кетті.

2016 жылғы бруцеллез инфекциясының ошағы жайылып 32,5 мың бас ірі қара, 23,5 бас ұсақ мал шалдықты.

2020 жылы Солтүстік Қазақстан Облысында 847,7 мың тауық, құс тұмауы эпидемиясынан қырылды.

Нәтиже ретінде, АӨК инвестициаланған мемлекеттік қаражаттың сақтандылығына кепіл берілетін біріңғай мемлекеттік сақтандыру жүйесін жүзеге асыруға болады. Бұл субсидияларды тиімді қолдануға кепілдік береді және АӨК саласынан қаржы ресурстарының кетуін азайтады. Осылайша, субсидиялар ауыл шаруашылығы өнімдері нарығында айналымда бола отырып, үнемі жаңа инвестициялар ағынын қалыптастыратын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Global Food Security Index 2022 Exploring challenges and developing solutions for food security across 113 countries <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries/kazakhstan>, Жүгінген күні: 14.03.2023 ж.

2 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Жүгінген күні: 26.02.2023 ж.

3 Қазақстан Республикасы, Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросы [:// https://www.stat.gov.kz/official/industry/26/statistic/6](https://www.stat.gov.kz/official/industry/26/statistic/6), Жүгінген күні: 14.01.2023 ж.

4 Мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу өнімдерінің отандық өндірісінің үлесі [Электрондық ресурс] / / Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі [web-портал]. – 2020. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa>, Жүгінген күні: 18.03.2023 ж.

5 Закон Республики Казахстан от 8 июля 2005 года № 66 «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000066>. Жүгінген күні: 14.03.2023ж.

6 Цветков, А. Менеджмент. Завтра экзамен/ Под общей редакцией Цветкова А. - Санкт-Петербург, 2008. – 129 с. – URL: Жүгінген күні: 03.12.2022 ж.

7 Совместный приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 540 и Министра финансов Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 706 «Об утверждении Методики по оценке эффективности достижения целей»// Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014781/history>. Жүгінген күні: 16.01.2023 ж.

8 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 «Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы», Жүгінген күні: 12.02.2023 ж.

9 Печенкин, В. Методические аспекты оценки эффективности государственного субсидирования // Известия Байкальского государственного университета. – 2010. Жүгінген күні: 17.03.2023 ж.

10 Гаврилова З., Рыжкова С. Оценка эффективности государственной поддержки в сельскохозяйственных организациях Воронежской области // Вестник ВГУИТ.- 2018. - №2 (76). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-gosudarstvennoy-podderzhki-v-selskohozyaystvennyh-organizatsiyah-voronezhskoy-oblasti>. Жүгінген күні: 15.03.2023 ж.

11 Дерюгина, И. Стратегическое планирование vs долгосрочное прогнозирование экономического роста в сельском хозяйстве в России, Индии, Китае // Российская Академия наук Институт востоковедения – 2016. -№3. URL: https://ivran.ru/f/analitika_cover2016_3full.pdf. Жүгінген күні: 15.12.2022 ж.

12 Seema Bathla & Anjani Kumar. Agrarian crisis: Direct transfer more efficient, effective than input subsidies,

//URL:<https://www.financialexpress.com/opinion/agrarian-crisis-dbt-more-efficient-effective-than-input-subsidies/1484587/>. Жүгінген күні: 15.04.2023 ж.

13 Ministry of economic affairs and employment of Finland. General criteria for business subsidies on national level // URL: <https://tem.fi/en/general-criteria-for-business-subsidies-on-national-level>. Жүгінген күні: 15.12.2022 ж.

14 Christophe Bellmann Associate Fellow. Subsidies and Sustainable Agriculture: Mapping the Policy Landscape // Hoffmann Centre for Sustainable Resource Economy, Chatham House. Жүгінген күні: 17.05.2023 ж

15 The International Initiative for Impact Evaluation. Agricultural input subsidies for improving productivity, farm income, consumer welfare // 2018. URL: https://www.3ieimpact.org/sites/default/files/2019-01/SR41-AgricultureEр-input_0.pdf. Жүгінген күні: 03.03.2023 ж

16 OECD. Мониторинг развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане // OECD Publishing. – Париж – 2019. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-RUS.pdf>. Жүгінген күні: 15.04.2023 ж

17 Темирханов, М. Новая нефть. Станет ли сельское хозяйство локомотивом экономики Казахстана? // Журнал Forbes Kazakhstan. – 2020. URL:https://forbes.kz/process/expertise/novaya_neft_stanet_li_selskoe_hozyaystv_o_lokomotivom_ekonomiki_kazahstana/. Жүгінген күні: 17.04.2023 ж.

18 Ненашева В., Осипова А. Новые механизмы привлечения инвестиций в АПК России // ГНУ «Всероссийский научно-исследовательский институт организации производства, труда и управления в сельском хозяйстве». – 2015. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/novye-mehanizmy-privlecheniya-investitsiy-v->

арк-rossii. Жүгінген күні: 17.03.2023 ж.

19 Маслова, В. Инструменты финансирования инвестиционных проектов в АПК // ФГБНУ «Всероссийский НИИ экономики сельского хозяйства» - 2019. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/instrumenty-finansirovaniya-investitsionnyh-proektov-v-ark>. Жүгінген күні: 17.12.2022 ж.

20 FAO. The use of Structured Finance instruments in agriculture in Eastern Europe and Central Asia // 2009. URL: <http://www.fao.org/3/ap294e/ap294e.pdf>. Жүгінген күні: 17.12.2022 ж.

21 Колесников А.В. Государственная поддержка и регулирование сельского хозяйства в Германии // АПК: экономика, управление. – 2011. – № 9. – С. 87–90. Жүгінген күні: 09. 01. 2023 ж.

22 Обзор опыта государственной поддержки стран Кернской группы, представленный ТОО «Аналитический центр экономической политики в агропромышленном комплексе» в МСХ РК письмом №12-17 от 14 февраля 2014 года. Жүгінген күні: 03. 06. 2023 ж.

23 Евразийский банк развития Международная финансовая организация, призванная содействовать экономическому росту государств-участников <https://eabr.org/press/releases/issledovanie-eabr-evraziyskiy-region-mozhet-prokormit-600-mln-chelovek/>. Жүгінген күні: 08. 05. 2023 ж.

24 Тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормаларын бекіту туралы

, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2016 жылғы 9 желтоқсандағы № 503 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2017 жылғы 13 қаңтарда № 14674 болып тіркелді. Жүгінген күні: 08. 01. 2023 ж.

25 Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>. Жүгінген күні: 06.10.2022 ж.